คู่มือคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
กัณฑ์ที่ ๓ การกกัณฑ์

คู่มือเรียนประกอบการเรียนบาลีใหญ่

สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

วัดวิหารธรรม ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

คู่มือคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

๓. การกกัณฑ์

วิธีจำแนกอรรถของลิงค์ด้วยวิภัตตินาม

การกะ วิ. **กโรติ กฺริยํ นิปฺผาเทตีติ การกำ.**
ผู้กระทำ คือผู้ทำกิริยาให้สำเร็จ (ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม) ชื่อว่า การกะ

การกะ ๖

๑. **กัตตุการกะ กิริยานิปผาทนสัตติ**
ปฐมาวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ สามารถทำกิริยา(กัตตุและกัมมะ)ให้สำเร็จโดยตรง

๒. **กัมมการกะ กิริยาปาปุณนสัตติ**
ปฐมาวิภัตติ และ ทุติยาวิภัตติ สามารถดึงกิริยาให้เข้ามาหา

๓. **กรณการกะ กิริยาสาธกตมสัตติ**
ตติยาวิภัตติ สามารถเป็นเครื่องช่วยทำกิริยาให้สำเร็จยิ่งขึ้น

๔. **สัมปทานการกะ กิริยาวัตถุปฏิคคาหกสัตติ**
จตุตถีวิภัตติ สามารถรับสิ่งของจากกิริยา

๕. **อปาทานการกะ กิริยาอปคมนสัตติ**
ปัญจมีวิภัตติ สามารถผลักกิริยาออกไปจากตน

๖. **โอกาสการกะ กิริยาปติฏฐาปนสัตติ**
สัตตมีวิภัตติ สามารถเป็นที่ตั้งและเป็นกาลเวลาของกิริยา

วาจกะ วิ. **การกำ วจตีติ วาจกำ.**
(กิริยาศัพท์) ผู้กล่าวการกะ (อันเกี่ยวข้องกับตน) ชื่อว่า วาจกะ
(หมายเอา กิริยาอาขยาต และ กิริยากิต)

๓.๑. ปฐมาวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของปฐมาวิภัตติ

๓.๑.๑. ลิงคัตถะ ปฐมาวิภัตติในอรรถลิงค์

๒๘๓. **ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.** (๒ บท, วิภัตติวิธิ)
ลงปฐมาวิภัตติ ในอรรถลิงค์

ปฐมาวิภัตติ

ปฐมา เป็นชื่อเรียงลำดับที่ ๑ ของวิภัตติ ๗ ลำดับ คือ **ปฐมา** ที่๑, **ทุติยา** ที่ ๒, **ตติยา** ที่ ๓, **จตุตถี** ที่ ๔, **ปัญจมี** ที่ ๕, **ฉัฏฐี** ที่ ๖, **สัตตมี** ที่ ๗ ที่นำมาประกอบข้างหลังลิงค์

วิภัตตินาม

วิภตฺติ วิ. **เอกมฺปิ อตฺถํ กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย**. สฺยาทโย. หมู่ศัพท์ที่จำแนกอรรถแม้อย่างเดียว ด้วยสามารถแห่งกัมมะและเอกวจนะเป็นต้น ชื่อว่า วิภัตติ, ได้แก่ สิ เป็นต้น

วิภัตตินาม ๗ ลำดับ พร้อมอรรถ

ลำดับ	เอก	พหุ	คำแปล	การกะ
ปฐมา	**สิ**	**โย**	อันว่า (ท.)	ลิงคัตถะ, กัตตุการกะ
อาลปนะ	**สิ**	**โย**	แน่ะ ดูก่อน ข้าแต่ นี่ (ท.)	อาลปนะ
ทุติยา	**อำ**	**โย**	ซึ่ง สู่ ยัง สิ้น ตลอด กะ เฉพาะ (ท.)	กัมมการกะ
ตติยา	**นา**	**หิ**	ด้วย โดย อัน ตาม ข้าง เพราะ มี ด้วยทั้ง (ท.)	กัตตุการกะ, กรณการกะ
จตุตถี	**ส**	**นำ**	แก่ แด่ เพื่อ ต่อ สำหรับ (ท.)	สัมปทานการกะ
ปัญจมี	**สฺมา**	**หิ**	แต่ จาก กว่า เหตุ เพราะ (ท.)	อปาทานการกะ
ฉัฏฐี	**ส**	**นำ**	แห่ง ของ เมื่อ บรรดา (ท.)	สามีสัมพันธะ
สัตตมี	**สฺมึ**	**สุ**	ใน ใกล้ ที่ ครั้นเมื่อ ในเพราะ เหนือ บน ณ บรรดา (ท.)	โอกาสการกะ

ลิงค์

ลิงค์ คือ ส่วน เนื้อความ องค์ประกอบ ที่ซ่อนอยู่ แอบอยู่ แฝงอยู่ หลบอยู่ ไม่ปรากฏ ในไวยากรณ์ หมายเอา ปกติลิงค์ ปกติรูป หรือ ศัพท์เดิม ที่ยังไม่ได้ลงวิภัตตินาม หรือศัพท์ที่แยกออกมาจากวิภัตติ

ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ

๑. **ปุริโสติอาทีนำ ปกติปฺปจฺจยาทิวิภาคกปฺปนาย นิปฺผาทิตานำ สทฺทปฺปติรูปกานำ นามิกปทานำ ปฐมำ ฯเปตพฺพำ ปกติรูปำ อปากฏตฺตา อวยวตฺตา จ ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ.**
รูปเดิมของบทนาม ที่ถูกเปลี่ยนแปลงจากศัพท์เดิมจนสำเร็จด้วยการทำโดยแยกออกให้เห็นศัพท์เดิมและวิภัตติเป็นต้น เช่นรูปว่า “ปุริโส” เป็นต้น ที่ควรตั้งไว้เป็นอันดับแรก ถูกเรียกว่า “ลิงค์” เพราะไม่ปรากฏ และเพราะเป็นส่วนประกอบของบทนาม

๒. **วิสทาวิสโทภยรหิตาการโวหารสงฺขาเตน ติวิธลิงฺเคน สหิตตฺถสฺส ตพฺพินิมุตฺตสฺส อุปสคฺคาทีนำ อตฺถสฺส จ ลีนสฺส คมนโต ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ.**
ถูกเรียกว่า “ลิงค์” เพราะการให้เข้าถึงเนื้อความที่ซ่อนอยู่ ซึ่งเป็นอรรถที่เป็นไปพร้อมกับลิงค์ ๓ อย่าง คือ วิสทาการโวหาร (เรียกนามที่มีอาการที่รู้ง่ายว่าปุงลิงค์) อวิสทาการโวหาร (เรียกนามที่มีอาการที่รู้ยากว่าอิตถีลิงค์) และอุภยรหิตาการโวหาร (เรียกนามที่มีอาการเว้นจาก ๒ อย่างว่านปุงสกลิงค์) และอรรถของอุปสัคและนิบาตที่พ้นจากลิงค์ ๓ อย่างนั้น

๓. **ลิงฺคนโต วา ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ.**
ถูกเรียกว่า “ลิงค์” เพราะการให้รู้เนื้อความของบท

๔. **อนฺวตฺถนามวเสน วา ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ.**
ถูกเรียกว่า “ลิงค์” โดยชื่อที่คล้อยตามอรรถ

๕. **ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวำ ลิงฺคนฺติ วจนโต ปรสมญฺญาวเสน วา ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ.**
ถูกเรียกว่า “ลิงค์” ตามชื่อในคัมภีร์อื่น เพราะมีคำว่า “บทที่ไม่ใช่ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ แต่มีอรรถ ชื่อว่าลิงค์”

วิเคราะห์อรรถของ ลิงฺค ศัพท์

- **ลีนำ องฺคนฺติ ลิงฺคำ.** อปากโก อวยโว.
ส่วนหรืออวัยวะที่ซ่อนอยู่ ชื่อว่า ลิงคะ, หมายถึง ส่วนที่ไม่ปรากฏ
- **อปากฏตฺตา อวยวตฺตา จ ลิงฺคำ.**
ชื่อว่า ลิงค์ เพราะเป็นไม่ปรากฏและเพราะส่วนหนึ่ง(ของนาม)
- **ลีนสฺส คมนโต ลิงฺคำ.**
ชื่อว่า ลิงค์ เพราะการเข้าถึงเนื้อความที่ซ่อนอยู่
(หมายถึง คำเรียกอาการที่รู้ง่าย รู้ยาก และไม่ใช่ทั้ง ๒ อย่าง รวมถึง อุปสัคและนิบาต)
- **ลิงฺคนโต ลิงฺคำ.**
ชื่อว่า ลิงค์ เพราะการให้รู้
- **ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวำ ลิงฺคำ.**
คำอันไม่เรียกว่าธาตุ ปัจจัย วิภัตติ แต่มีอรรถ ชื่อว่า ลิงค์
(หมายถึง คำที่สำเร็จมาจากธาตุ+ปัจจัย แต่ยังไม่ลงวิภัตติ)

ลิงค์ ๕

๑.	**วิสทาการ**	ลิงค์ที่มีอาการรู้ได้ง่ายเหมือนผู้ชาย มักเรียกว่า ปุงลิงค์ เช่น **ปุริโส** ศัพท์เดิมคือ **ปุริส** ปกติลิงค์ + สิ ปฐมาวิภัตติ
๒.	**อวิสทาการ**	ลิงค์ที่มีอาการรู้ได้ยากเหมือนผู้หญิง มักเรียกว่า อิตถีลิงค์ เช่น **กญฺญา** ศัพท์เดิมคือ **กญฺญา** ปกติลิงค์ + สิ ปฐมาวิภัตติ
๓.	**อุภยรหิตาการ**	ลิงค์ที่มีอาการเว้นจาก ๒ อย่างแรก มักเรียกว่า นปุงสกลิงค์ เช่น **จิตฺตำ** ศัพท์เดิมคือ **จิตฺต** ปกติลิงค์ + สิ ปฐมาวิภัตติ
๔.	**โอปสคฺคิก**	อุปสัค ๒๐ ตัว ก็เรียกว่าลิงค์ เช่น **ปกฺกโม** ศัพท์เดิมคือ **ป** อุปสัค + กโม (สิ ปฐมาวิภัตติ)
๕.	**เนปาติก**	นิบาต หลายร้อยตัว ก็เรียกว่าลิงค์ เช่น **จ ปน โข** (ล้วนลง สิ ปฐมาวิภัตติ)

ลิงค์ ๙

คำศัพท์ที่จะถูกเรียกว่า "**ลิงค์**" มี ๙ ประเภท คือ

๑. **สุทฺธนาม** คำนามเดี่ยว ในนามกัณฑ์
เช่น **ปุริส, กญฺญา, จิตฺต**

๒. **รุฬฺหี** คำรุฬหีที่ตั้งขึ้นให้ไพเราะแต่ไม่เน้นความหมาย ในนามกัณฑ์
เช่น **นกุโล, มงฺคโล, สิริวฑฺโฒ**

๓. **สพฺพนาม** คำสัพพนาม ๒๗ ตัว ในนามกัณฑ์
เช่น **สพฺพ, ตุมฺ, อมฺห**

๔. **โอปสคฺคิก** ศัพท์อุปสัค ในนามกัณฑ์
เช่น **ป ปรา นิ นี อุ ทุ สํ**

๕. **เนปาติก** ศัพท์นิบาต ในนามกัณฑ์
เช่น **จ ปน ตุ อถวา**

๖. **สมาส** คำสมาส ในสมาสกัณฑ์
เช่น **สาริปุตฺตตฺเถโร, ติโลกํ, พุทฺธภาสิโต, มาตาปิตโร**

๗. **ตทฺธิต** คำตัทธิต ในตัทธิตกัณฑ์
เช่น **กจฺจายโน, สามเณโร, นาวิโก, เมธาวี**

๘. **กิตก** คำกิต ในกิพพิธานกัณฑ์
เช่น **กาโร, ปาจโก, วากฺยํ, กตฺตา, ปิตา, มาตา**

๙. **สงฺขฺยา** คำสังขยาสำหรับนับจำนวน ในนามกัณฑ์ สมาสกัณฑ์
เช่น **เอก ทฺวิ ติ จตุ ปญฺจ ... เอกาทส พารส ปณฺณรส โสฬส ...**

ลิงคัตถะ

ลิงคัตถะ คือ อรรถ ส่วน เนื้อความ องค์ประกอบ ที่ซ่อนอยู่ แอบอยู่ แฝงอยู่ หลบอยู่, หมายถึง ส่วนที่ไม่ปรากฏ มีวิเคราะห์ว่า

ลิงฺค วิ. **ลีนํ องฺคํ ลิงฺคํ.**
อวัยวะที่ซ่อนอยู่ ชื่อว่า ลิงคะ (คำบัญญัติ)

ลิงฺคตฺถ วิ. **ลิงฺคสฺส อตฺโถ ลิงฺคตฺโถ.**
อรรถของลิงค์ ชื่อว่า ลิงคัตถะ (สภาวะ ลักษณะ อาการ)

ลิงค์ กับ ลิงคัตถะ

ศัพท์บัญญัติเป็นลิงค์ ตัวจริงเป็นลิงคัตถะ

หมายความว่า ปกติลิงค์ ศัพท์ ชื่อ คำเรียก คำบัญญัติ ที่สามารถลงวิภัตติได้ เป็นลิงค์, ส่วนตัวจริง ความหมาย คำแปล ที่ซ่อนอยู่ในศัพท์บัญญัตินั้น เป็นลิงคัตถะ

รุฬฺโหติ วจนํ ลิงฺคํ ลิงฺคตฺโถ เตน ทีปิโต
เอวํ ลิงฺคญฺจ ลิงฺคตฺถํ ญตฺวา โยเชยฺย ปณฺฑิโต. (นฺยาส)

คำนามศัพท์ว่า “รุกฺโข ต้นไม้” เป็นลิงค์, อรรถของลิงค์ท่านแสดงไว้ด้วยลิงค์นั้น บัณฑิตเมื่อรู้จักลิงค์และลิงคัตถะอย่างนี้แล้ว สามารถประกอบใช้ได้

ลิงคัตถะ ๒ (๑)

๑. **กมฺมาทิสมฺปฏิจฺฉลิงฺคตฺถ** ลิงคัตถะที่มีการกะรวมกัน ตั้งแต่ กัมมะ ถึง โอกาสะ ที่มีความสัมพันธ์เนื้อความเข้ากับกิริยา เช่น

กัมมการกะ	**กมฺมํ กโรติ.**	ย่อมกระทำ ซึ่งการงาน
	โอทโน ปจฺจเต.	ข้าว ย่อมถูกหุง
กัตตุการกะ	**ทารโก เสติ.**	เด็กนอน
	เตน ปจฺจเต.	อันเขา ย่อมหุง
กรณการกะ	**ทาตฺเตน ลุนาติ.**	ย่อมเกี่ยว ด้วยเคียว
สัมปทานการกะ	**ภิกฺขุสฺส เทติ.**	ย่อมถวาย แก่ภิกษุ
อปาทานการกะ	**คามา นิกฺขมิ.**	ออกไปแล้ว จากหมู่บ้าน
โอกาสการกะ	**มหิยํ เสติ.**	ย่อมนอน บนแผ่นดิน
	ปาโต คจฺฉติ.	ย่อมไป ในเวลาเช้า

๒. **สุทฺธลิงฺคตฺถ** ลิงคัตถะล้วนๆ ไม่สัมพันธ์เนื้อความเข้ากับกิริยา เช่น

สลิงคะ	**เอโส ปุริโส, เอสา กญฺญา, เอตํ จิตฺตํ**
สสังขยา	**เอโก, เทฺว, ตโย**
สปริมาณะ	**โทโณ, ขารี, อาฬฺหกํ**
สอุปสัคคะ	**อนุ วิชฺโชตเต.**
สนิปาตะ	**จ, วา, อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภา**

ลิงคัตถะ ๒ (๒)

๑. **ปญฺญตฺติอตฺถ** ลิงคัตถะที่เป็นบัญญัติชื่อไว้เรียกขาน

เช่น **ฆฏ** หม้อ, **ปฏ** ผ้า

๒. **สภาวตฺถ** ลิงคัตถะที่เป็นสภาวะลักษณะ

เช่น **ปถวี** สภาวะที่แข็งกระด้าง, **ผุสฺส** สภาวะที่กระทบ

คาถา

ปฐมาวุปสคฺคตฺเถ เกสญฺจตฺเถ นิปาตสทฺทานํ
ลิงฺคาทิเก จ สุทฺเธ- ภิหิเต กมฺมาทิอตฺเถปิ.

ปฐมาวิภัตติ ลงทั้งในอรรถของอุปสัค อรรถนิบาตบางพวก อรรถอันประกอบด้วยลิงค์ สังขยา และปริมาณ และอรรถอภิหิตกรรมเป็นต้น ที่อาขยาตเป็นต้นกล่าวแล้ว

วาจกะ ๔

วาจกะ คือ ศัพท์กล่าวการกะ หมายถึง ศัพท์กล่าวอรรถกิริยา หรือ กิริยาศัพท์ มี ๔ คือ

๑. **อาขยาตวาจกะ** กิริยาอาขยาต เป็นผู้กล่าวการกะ
เช่น กโรติ, กรียเต, ปจติ, ปจฺจเต, คจฺฉติ, คมฺมเต.

๒. **กิตกวาจกะ** กิริยากิต เป็นผู้กล่าวการกะ
เช่น กตฺตพฺพํ, คนฺตพฺโพ, คเหตพฺโพ

๓. **ตัทธิตวาจกะ** กิริยาในตัทธิต เป็นผู้กล่าวการกะ
เช่น เวยฺยากรณิโก, ปจฺฉิโม, อารญฺญิโก

๔. **สมาสวาจกะ** กิริยาในสมาส เป็นผู้กล่าวการกะ
เช่น อาคตสมโณ, สรณคโต, กมฺมกาโร

๓.๑.๒. อาลปนัตถะ ปฐมาวิภัตติในอรรถอาลปนะ

ปฐมาวิภัตติ ลงในอรรถลิงค์แล้ว ลงในอรรถอาลปนะอันเป็นคำร้องเรียกด้วย

อาศัยสูตรว่า “ลิงฺคตฺเถ ปฐมา” จึงลงปฐมาวิภัตติในอรรถอาลปนะ = อาลปเน จ.

อาลปนะ วิ. **อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ อาลปนํ**. อามนฺตนํ อวฺหานํ.
การหันหน้าไปหาแล้วจึงเรียก ชื่อว่า อาลปนะ ได้แก่ คำร้องเรียก

อามันตนะ คือ การทำให้เขาหันหน้ามาหาด้วยเสียง ให้ผู้อยู่ต่อหน้าได้ทำกิริยาว่า “ไป” เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในเวลาร้องเรียกไม่มีกิริยาประกอบ จึงเรียกว่าการกะไม่ได้

คาถา

สทฺเทนาภิมุขีกาโร วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน
อามนฺตนํ วิธาตพฺเพ นตฺถิ “ราชา ภเว”ติทํ.

การใช้เสียงเรียกบุคคลหรือวัตถุให้หันหน้ามาหา ชื่อว่า **อามันตนะ**, อามันตนะนี้ ไม่ควรใช้ในเวลาประกาศแต่งตั้งว่า “**ราชา ภว** ท่านจงเป็นพระราชา”

อุ. **โภ ปุริส เอหิ**. ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ (ท่าน) จงมา
ภวนฺโต ปุริสา เอถ. ดูก่อนบุรุษทั้งหลายผู้เจริญ (ท่านทั้งหลาย) จงมา
เอหิ, ภิกฺขุ. (เธอ) จงมา, จงเป็นภิกษุ (ไม่มีอาลปนะ)
(ตฺวํ) **เอหิ**, (ตฺวํ) **ภิกฺขุ** (ภว). (เธอ) จงมา, จงเป็นภิกษุ

อาลปนะ ๒ (๑)

๑. **สชีวาลปนะ** เรียกสิ่งที่มีชีวิต เช่น **โภ ปุริส**
๒. **นิชชีวาลปนะ** เรียกสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น **โภ ปาสาณ** (ขุ.ชา.อฏ. ๑/๗)

อาลปนะ ๒ (๒)

๑. **นามาลปนะ** อาลปนะในนาม เช่น **ปุริส, ภิกฺขเว, กญฺเญ**
๒. **นิปาตาลปนะ** อาลปนะในนิบาต เช่น **ภนฺเต, อาวุโส, ภทฺเท, เห, เช**

จบ ปฐมาวิภัตยัตถเภทะ

๓.๒. ทุติยาวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของทุติยาวิภัตติ

๒๘๔. **กมฺมตฺเถ ทุติยา.** (๒ บท, วิภัตติวิธิ)
ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถอนภิหิตกรรม

คำว่า “**อรรถกรรม**” ในสูตรนี้ หมายเอา **อนภิหิตกรรม** เท่านั้น โดยมีสูตรว่า “กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต” บอกให้รู้

อนภิหิตกัมมัตถะ ๗

ทุติยาวิภัตติในอรรถอนภิหิตกรรม

อนภิหิตกรรม คือ กรรมที่ไม่ถูกกิริยากล่าว ไม่มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา หมายถึง ทุติยาวิภัตติ และวิภัตติอื่นที่ลงในอรรถกรรม อนภิหิตกรรม มี ๗ อย่าง คือ

๑.	**นิพพัตติกรรม** หรือ **นิพพัตตนียกรรม**	กรรมอันเกิดขึ้น
๒.	**วิกติกรรม** หรือ **วิกรณียกรรม**	กรรมอันถูกแปรรูป
๓.	**ปัตติกรรม** หรือ **ปาปณียกรรม**	กรรมอันเข้าถึง
๔.	**อิจฉิตกรรม**	กรรมอันปรารถนา
๕.	**อนิจฉิตกรรม**	กรรมอันไม่ปรารถนา
๖.	**กถิตกรรม** หรือ **ปธานกรรม**	กรรมหลัก (ถูกกล่าวก่อน)
๗.	**อกถิตกรรม** หรือ **อปธานกรรม**	กรรมรอง (ถูกกล่าวภายหลัง)

อภิหิตกรรม ๑

อภิหิตกรรม คือ กรรมที่ถูกกิริยากล่าว มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยาอาขยาตและกิริยากิต หมายถึง ปฐมาวิภัตติที่เป็นประธานในประโยคกรรมนั่นเอง

๒๘๕. **ยํ กโรติ, ตํ กมฺมํ.** (๔ บท, สัญญาสูตร)
การกะใดถูกทำ การกะนั้นชื่อว่า กรรม (กระทำการกะใด การกะนั้น ชื่อว่ากรรม)

กมฺม วิ. **กรียตีติ กมฺมํ.**
สิ่งที่ถูกกระทำ ชื่อว่า กัมมะ

การกะ ๖

กตฺตุกมฺมญฺจ กรณํ สมฺปทานมถาปรํ
อปาทานญฺจ โอกาสํ การกํ ฉพฺพิธํ มตํ. (กจ.วณฺณนา)

การกะ ใครๆ ก็รู้ว่ามี ๖ ประการ คือ

๑. **กัมมการกะ กิริยาปาปุณนสัตติ**
ปฐมาวิภัตติ (อภิ.) และ ทุติยาวิภัตติ (อนภิ.) สามารถดึงกิริยาให้เข้ามาหา

๒. **กัตตุการกะ กิริยานิปผาทนสัตติ**

ปฐมาวิภัตติ (อภิ.) และ ตติยาวิภัตติ (อนภิ.) สามารถทำกิริยาให้สำเร็จโดยตรง

๓. **กรณการกะ กิริยาสาธกตมสัตติ**
ตติยาวิภัตติ สามารถเป็นเครื่องช่วยทำกิริยาให้สำเร็จยิ่งขึ้น

๔. **สัมปทานการกะ กิริยาวัตถุปฏิคคาหกสัตติ**
จตุตถีวิภัตติ สามารถรับสิ่งของจากกิริยา

๕. **อปาทานการกะ กิริยาอปคมนสัตติ**
ปัญจมีวิภัตติ สามารถผลักกิริยาออกไปจากตน

๖. **โอกาสการกะ กิริยาปติฏฐาปนสัตติ**
สัตตมีวิภัตติ สามารถเป็นที่ตั้งและเป็นกาลเวลาของกิริยา

กรรม ๓

กัมมการกะ มี ๓ คือ

๑. **นิพพัตตนียกรรม** หรือ **นิพพัตติกรรม** กรรมอันเป็นเหตุเกิด
เช่น **มาตา ปุตฺตํ วิชายติ.**
มารดา ย่อมคลอด ซึ่งบุตร (มารดาคลอดบุตร)
อาหาโร สุขํ ชนยติ.
อาหาร ยังความสุข ย่อมให้เกิด (อาหารยังความสุขให้เกิด)

๒. **วิกรณียกรรม** หรือ **วิกติกรรม** กรรมอันเป็นผลของการเปลี่ยนแปลง
เช่น **ฆฏึ กโรติ เทวทตฺโต.**
นายเทวทัต ย่อมกระทำ ซึ่งหม้อ (นายเทวทัตปั้นหม้อ)
กฏฺฐมงฺคารํ กโรติ.
ย่อมกระทำ ซึ่งฟืน ให้เป็นถ่าน (เผาถ่าน)
สุวณฺณํ เกยูรํ กฏกํ วา กโรติ.
ย่อมกระทำ ซึ่งทอง ให้เป็นนกยูงบ้าง เป็นกำไลบ้าง

๓. **ปาปณียกรรม** หรือ **สัมปาปุณียกรรม** หรือ **ปัตติกรรม** กรรมอันกิริยามุ่งเข้าถึง
เช่น **วีหโย ลุนาติ.**
ย่อมเกี่ยว ซึ่งข้าวเปลือก ท. (เกี่ยวข้าว)
เทวทตฺโต นิเวสนํ ปวิสติ.
นายเทวทัต ย่อมเข้าไป สู่ที่อยู่ (นายเทวทัตเข้าไปบ้าน)
อาทิจฺจํ ปสฺสติ.
ย่อมเห็น ซึ่งดวงอาทิตย์ (เห็นดวงอาทิตย์)
ธมฺมํ สุณาติ.
ย่อมฟัง ซึ่งธรรม (ฟังธรรม)
ปณฺฑิเต ปยิรุปาสติ.
ย่อมเข้าไปอยู่ใกล้ ซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย (เข้าใกล้บัณฑิต)

คาถากรรม ๓

นิพฺพตฺติ วิกติปฺปตฺติ- เภเทน ติวิธํ มตํ
กตฺตุกฺริยาภิคมฺมํ ตํ สุขงฺคารํ นิเวสนํ. (รูปสิทฺธิ. ๒๘๕)

บัณฑิตรู้ว่า การกะอันถูกกิริยากัตตุเข้าถึง (ว่าเป็นกรรม) มี ๓ อย่าง คือ

(๑)	**นิพพัตติกรรม**	กรรมคือการเกิด	เช่น	สุขํ
(๒)	**วิกติกรรม**	กรรมอันถูกแปรรูป	เช่น	องฺคารํ
(๓)	**ปัตติกรรม**	กรรมอันเข้าถึง	เช่น	นิเวสนํ

กรรมอีก ๔ อย่าง

กัมมการกะ มี ๔ หมายเอาด้วย วา ศัพท์ที่ตามมา ซึ่งมีอรรถสมุจจยะ คือ

๑. **อิจฉิตกรรม** กรรมที่กิริยาปรารถนา

เช่น **โอทนํ ปจติ.**
ย่อมหุง ซึ่งข้าว

โภชนํ ภุญฺชติ.
ย่อมกิน ซึ่งอาหาร

กมฺมํ กโรติ.
ย่อมกระทำ ซึ่งการงาน

๒. **อนิจฉิตกรรม** กรรมที่กิริยาไม่ปรารถนา

เช่น **กณฺฏกํ มทฺทติ.**
ย่อมเหยียบ ซึ่งหนาม

วิสํ คิลติ.
ย่อมกลืนกิน ซึ่งยาพิษ

คามํ คจฺฉนฺโต รุกฺขมูลํ อุปคจฺฉติ.
กำลังไป สู่หมู่บ้าน ย่อมแวะเข้าไป สู่ควงแห่งต้นไม้

๓. **กถิตกรรม** หรือ **ปธานกรรม** กรรมอันถูกกล่าวก่อน หรือกรรมหลัก

เช่น **ยญฺญทตฺตุ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**
พราหมณ์ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายยัญญทัต

สมิทฺธึ ธนํ ภิกฺขเต.
ย่อมขอ ซึ่งทรัพย์ กะคนรวย

อชํ คามํ นยติ.
ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

ปราภวนฺตํ ปุริสํ มยํ ปุจฺฉาม โคตมํ.
เราทั้งหลาย จะถามถึง ซึ่งบุรุษผู้เสื่อมอยู่ กะพระโคดม

ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ.
พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสแล้ว ซึ่งพระวาจานั่น กะภิกษุทั้งหลาย

๔. **อกถิตกรรม** หรือ **อปธานกรรม** กรรมอันถูกกล่าวภายหลัง หรือกรรมรอง

เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**
พราหมณ์ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายยัญญทัต

สมิทฺธํ ธนํ ภิกฺขเต.
ย่อมขอ ซึ่งทรัพย์ กะคนรวย

อชํ คามํ นยติ.
ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

ปราภวนฺตํ ปุริสํ มยํ ปุจฺฉาม โคตมํ.
เราทั้งหลาย จะถามถึง ซึ่งบุรุษผู้เสื่อมอยู่ กะพระโคดม

ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ.
พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสแล้ว ซึ่งพระวาจานั่น กะภิกษุทั้งหลาย

ทฺวิกัมมกธาตุ

ทฺวิกัมมกธาตุ คือ ธาตุที่มี ๒ กรรม เช่น **ยา อายาจเน** (ขอ), **ภิกฺข ยาจเน** (ขอ), **นี ปาปเน** (นำไป), **ปุจฺฉ ปุจฺฉเน** (ถาม), **วจ วิยตฺติยํ วาจายํ** (กล่าว) เป็นต้น

กรรมของทฺวิกัมมกธาตุ

กรรมของทฺวิกัมมกธาตุ มีชื่อเรียก ๒ คู่ คือ

๑. **กถิตกรรม** กรรมที่ธาตุถึงก่อน กล่าวก่อน
เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**

อกถิตกรรม กรรมที่ธาตุถึงภายหลัง กล่าวภายหลัง
เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**

๒. **ปธานกรรม** กรรมที่เป็นประธาน หรือ กรรมหลัก
เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**

อปธานกรรม กรรมที่ไม่เป็นประธาน หรือ กรรมรอง
เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**

ปฐมาวิภัตติเป็นอภิหิตกรรม

ปฐมาวิภัตติ เมื่อเป็นประธานในประโยคกรรม จัดเป็น **อภิหิตกรรม**

เช่น **กโฏ กรียเต เทวทตฺเตน.**
เสื่อ อันนายเทวทัต ทออยู่

สุคเตน เทสิโต ธมฺโม.
พระธรรม อันพระสุคต ทรงแสดงแล้ว

ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจียเต พฺราหฺมเณน.
นายยัญญทัต อันพราหมณ์ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล

๒๘๖. คติพุธิภุชปฐหรกรสยาทีนำ การิเต วา. (๓ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

เมื่อธาตุมีอรรถว่า ไป รู้ กิน กล่าว นำไป กระทำ และนอน เป็นต้น มีการิตปัจจัย-ประกอบอยู่ ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถการิตกรรม บ้าง

ธาตุอรรถว่า ไป - คมุ สปฺป คติมฺหิ
ธาตุอรรถว่า รู้ - พุธ โพธเน, พุธ อวคมเน วา
ธาตุอรรถว่า กิน - ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ
ธาตุอรรถว่า กล่าว - ปจ พฺยตฺติยำ วาจายำ
ธาตุอรรถว่า นำไป - หร หรเณ
ธาตุอรรถว่า กระทำ - กร กรเณ
ธาตุอรรถว่า นอน - สิ สเย เป็นต้น

ปโยชกะ ปโยชชะ

กัตตา หรือ **ปโยชกะ** คือ ผู้กระทำกิริยา ๒ อย่าง คือ (๑) **อภิหิตกัตตา** (ปฐมาวิภัตติใน ประโยคกัตตุ ผู้ทำกิริยากัตตุ) (๒) **อนภิหิตกัตตา** (ตติยาวิภัตติในประโยคกรรม ทำกิริยากรรม)

ปโยชชกัตตา คือ ผู้ใช้ สั่ง บังคับ ขอร้อง เชื้อเชิญ ให้ผู้อื่นกระทำ

ปโยชชกัตตุกรรม คือ ผู้ถูกใช้ สั่ง บังคับ ขอร้อง เชื้อเชิญ ให้เป็นผู้กระทำ

พึงทราบ **ปโยชกะ** และ **ปโยชชะ** จะมีได้ ต้องมีการลง**การิต**ปัจจัยเท่านั้น

อุทาหรณ์

กัตตา/ปโยชกะ - **โย โกจิ ปุริโส คามำ คจฺฉติ.**
บุรุษคนหนึ่ง ย่อมไป สู่หมู่บ้าน
ตมญฺโญ ปโยชยติ.
บุคคลอื่น ย่อมใช้ ซึ่งบุรุษนั้น

ปโยชชกัตตา - **ปุริโส ปุริสำ คามำ คมยติ.**
บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้ไป สู่หมู่บ้าน
ปุริโส ปุริเสน คามำ คมยติ.
บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้ไป สู่หมู่บ้าน

ปโยชชกัตตุกรรม - **ปุริโส ปุริสำ คามำ คมยติ.** (ทุติยาการิตกรรม) (อำ - คติพุธิ...)
บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้ไป สู่หมู่บ้าน
ปุริโส ปุริเสน คามำ คมยติ. (ตติยาการิตกรรม) (นา - วาศัพท์ใน คติพุธิ...)
บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้ไป สู่หมู่บ้าน

เอวำ - **สิสฺสำ ธมฺมำ โพเธติ อาจริโย.** อาจารย์ ยังศิษย์ ย่อมให้รู้ ซึ่งธรรม
- **มาตา ปุตฺตำ โภชนำ โภชยติ.** มารดา ยังบุตร ย่อมให้กิน ซึ่งอาหาร
- **สิสฺสำ ธมฺมำ ปาเจติ อาจริโย.** อาจารย์ ยังศิษย์ ย่อมให้กล่าว ซึ่งธรรม
- **ปุริโส ปุริสำ ภารำ หาเรติ.** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้นำไป ซึ่งภาระ

ตถา - **ปุริโส ปุริสํ กมฺมํ การยติ.** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้ทำ ซึ่งการงาน
- **ปุริโส ปุริเสน กมฺมํ การาปยติ.** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้ทำ ซึ่งการงาน
- **ปุริโส ปุริสํ สยาปยติ.** บุรุษคนหนึ่ง ยังบุรุษอีกคนหนึ่ง ย่อมให้นอน

พึงทราบว่า ให้ลง ทุติยาวิภัตติ ในกรรมของกัตตาอันมีการิตปัจจัย อย่างนี้เสมอ

การิเตติ กึ. ในที่ไม่มีการิตปัจจัย ก็ไม่มีการิตกรรม
เช่น **ปุริโส คามํ คจฺฉติ.** บุรุษ ย่อมไป สู่หมู่บ้าน

อภิหิเต น ภวติ. ในอภิหิตกรรม จะลงปฐมาวิภัตติ ไม่ลงทุติยาวิภัตติ
เช่น **ปุริเสน ปุริโส คามํ คมียเต.** บุรุษ อันบุรุษ ย่อมให้ไป สู่หมู่บ้าน
อาจริเยน สิสฺโส ธมฺมํ โพธียเต. ศิษย์ อันอาจารย์ ย่อมให้รู้ ซึ่งธรรม

๒๘๗. กาลทฺธานมจฺจนฺตสโยเค. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงทุติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยอรรถสิ้นสุดกาลเวลาและระยะทาง

อจฺจนฺตสโยค วิ. **อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ สโยโค อจฺจนฺตสโยโค.**
การประกอบโดยไม่มีระหว่าง ชื่อว่า อัจจันตสังโยคะ (ตลอด)

อัจจันตสังโยคะ ๒

๑. **กาลัจจันตสังโยคะ** สิ้นสุดกาลเวลา ตลอดกาล
๒. **อัทธานัจจันตสังโยคะ** สิ้นสุดระยะหนทาง ตลอดหนทาง

กาลัจจันตสังโยคะ ๓

ทัพพะ - **สตฺตาหํ ควปานํ.** มีเครื่องดื่มนมโค ตลอด ๗ วัน
- **มาสํ มํโสทนํ.** มีข้าวคลุกเนื้อ ตลอด ๑ เดือน

คุณะ - **สรทํ รมณียา นที.** แม่น้ำ น่ารื่นรมย์ ตลอดฤดูสรทะ
- **สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ.** สวนนันทวัน ร่มรื่น ตลอดกาลทั้งปวง

กิริยา - **มาสํ สชฺฌายติ.** สาธยาย ตลอดเดือน
- **ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสสิ.** แสดงซึ่งพระอภิธรรม ตลอด ๓ เดือน

อัทธานัจจันตสังโยคะ ๓

ทัพพะ - **โยชนํ วนราชิ.** มีแนวป่า ตลอดโยชน์
คุณะ - **โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต.** ภูเขา ทอดยาว ตลอดโยชน์
กิริยา - **โกสํ สชฺฌายติ.** สาธยาย ตลอดโกสะ (๑ กิโลเมตร)

อจฺจนฺตสโยเคติ กึ. ในที่ไม่ใช่อัจจันตสังโยคะ ก็ไม่ลงทุติยาวิภัตติ
เช่น **มาเส มาเส ภุญฺชติ.** ย่อมกิน ในทุกๆเดือน
โยชเน โยชเน วิหารํ ปติฏฺฐาเปสิ. ยังวิหาร ให้ตั้งอยู่ ในทุกๆโยชน์

๒๘๘. กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต. (๑ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงทุติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยอุปสัคและนิบาตอันกล่าวอรรถกิริยา

กมฺมปฺปวจนีย วิ. **กมฺมํ ปวจนียํ เยสํ เต กมฺมปฺปวจนียา.**
อุปสัคและนิบาตที่มีอรรถกิริยา ชื่อว่า กัมมัปปวจนียะ

ปรสมญฺญาวเสน อนฺวาทโย กมฺมปฺปวจนียา.
อนุอุปสัคเป็นต้น ชื่อว่า กัมมัปปวจนียะ ตามชื่อในคัมภีร์สันสกฤต

คำว่า "**กัมมัปปวจนียะ**" เป็นชื่อของอุปสัคและนิบาตที่มีอรรถกิริยา ตามคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต

อนุ อุปสัค เมื่อลงในอรรถ**ลักขณะ** (เครื่องหมาย) **สหัตถะ** (สหัตถตติยา) **หีนะ** (ด้อย) จะถูกเรียกว่า กัมมัปปวจนียะ

อนุกัมมัปปวจนียะ ๓

๑. **ลกฺขเณ** ใช้ในอรรถลักขณะ (เหมือนกัน ทำตาม คล้อยตาม)
เช่น **ปพฺพชิตมนุ ปพฺพชึสุ.** (ปพฺพชิตํ อนุ ...)
(ชน ท.) บวชตาม (พระโพธิสัตว์) ผู้บวชแล้ว

๒. **สหตฺเถ** ใช้ในอรรถสหัตถตติยา (พร้อมด้วย กับด้วย)
เช่น **นทิมนฺวาวสิตา พาราณสี.** (นที อนุ อวสิตา ...)
เมืองพาราณสี ตั้งอยู่กับด้วยแม่น้ำ

๓. **หีเน** ใช้ในอรรถหีนะ (ด้อยกว่า น้อยกว่า)
เช่น **อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวา** (ภิกฺขุ).
(ภิกษุ)ผู้มีปัญญา ด้อยกว่าพระสารีบุตร

ปติ ปริ อนุ อภิ อุปสัคในอรรถ ลักขณะ เป็นต้น

๑. **ลกฺขเณ** ใช้ในอรรถลักษณะ (เหมือนกัน)
เช่น **สูริยุคฺคมนํ ปติ ทิพฺพา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุ.**
อาหารทิพย์ ปรากฏขึ้น เฉพาะเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น

รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท. รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ อนุ.
ดวงจันทร์ส่องแสงกระทบต้นไม้

๒. **อิตฺถมฺภูตกฺขาเน** ใช้ในอรรถอิตถัมภูตักขานะ (บอกเล่าตามความเป็นจริง)
เช่น **สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ. มาตรํ ปริ, มาตรํ อนุ.**
พระเทวทัต ดีเฉพาะกะมารดา

๓. **ภาเค** ใช้ในอรรถภาคะ (ส่วนแบ่ง)
เช่น **ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา. มํ ปริ, มํ อนุ, ตํ ทียตุ.**
ในทรัพย์เหล่านั้น ทรัพย์ใดเป็นส่วนแบ่งของเรา จงให้ส่วนแบ่งนั้น

๔. **วิจฺฉาโยเค** ใช้ในอรรถวิจฉาโยคะ (คำพูดซ้ำ)
เช่น **อตฺถมตฺถํ ปติ สทฺโท นิวิสติ.**

ศัพท์ ตั้งอยู่ เฉพาะอรรถ ๆ

รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท. รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ.
ดวงจันทร์ส่องแสงกระทบต้นไม้ ทุกๆต้น

๕. **ลกฺขณาทีสุ** **อภิ**อุปสัค ใช้ในอรรถลักขณะ อิตถัมภูตักขานะ วิจฉาโยคะ (เว้น ภาคะ)
เช่น **ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต.**
กิตตศัพท์อันงาม ของพระโคดมผู้เจริญนั้น ฟุ้งขจรไปแล้วอย่างนี้แล

สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อภิ.
พระเทวทัต ดีอย่างยิ่งกะมารดา

๖. **นิปาเต** **ธิ** นิบาตในอรรถครหะ (ติเตียน)
เช่น **ธิ พฺราหฺมณสฺส หนฺตารํ.**
น่าติเตียนบุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์

๒๘๙. กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ. (๔ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ บ้าง

พึงทราบว่า ลงทุติยาวิภัตติในอรรถฉัฏฐี ในที่ประกอบด้วย **อนฺตรา อภิโต ปริโต ปติ ปติภาติ** ศัพท์

อุ. - **อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน.**
เสด็จดำเนินสู่หนทางไกล ระหว่างแห่งเมืองราชคฤห์และเมืองนาลันทา

ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ มชฺเฌ อิติ อตฺโถ.
แปลว่า ในท่ามกลาง แห่งเมืองราชคฤห์ และแห่งเมืองนาลันทา

- **อภิโต คามํ วสติ.**
ย่อมอยู่ ในภายใน แห่งหมู่บ้าน (อยู่ในหมู่บ้าน)

- **ปริโต คามํ วสติ.**
ย่อมอยู่ ในภายนอก แห่งหมู่บ้าน (อยู่นอกหมู่บ้าน)

- **นที เนรญฺชรํ ปติ.** เนรญฺชราย นทิยา สมีเปติ อตฺโถ.
ในที่ใกล้ แห่งแม่น้ำเนรัญชรา (ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา)

- **ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา.**
จุนทะ โพชฌงค์ทั้งหลาย ของเธอ จงปรากฏ

- **อุปมา มํ ปฏิภาติ.** อุปมา มยฺหํ อุปฏฺฐหตีติ อตฺโถ.
อุปมา ของเรา ย่อมปรากฏ

๒๙๐. ตติยาสตฺตมีนญฺจ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถตติยาวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติ บ้าง

ตติยตฺเถ ในอรรถตติยา

- **สเจ มํ นาลปิสฺสติ.**
หากว่า เขาจักไม่พูด กับด้วยเรา ไซร้

- **ตฺวญฺจ มำ นาภิภาสสิ.**
  และเธอ จะไม่พูด กับด้วยเรา
- **วินา สทฺธมฺมำ กุโต สุขำ.**
  เว้นด้วยพระสัทธรรม ความสุข(จักมี)แต่ไหน
- **อุปายมนฺตเรน น อตฺถสิทฺธิ.**
  เว้นด้วยอุบาย ความสำเร็จแห่งประโยชน์ ย่อมไม่มี

สตฺตมิยตฺเถ ในอรรถสัตตมี ๔ อย่าง

๑. **กาเล** ในอรรถกาลสัตตมี

เช่น **ปุพฺพณฺหสมยำ นิวาเสตฺวา.** นุ่งห่มแล้ว ในเวลาเช้า
เอกำ สมยำ ภควา. ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ...
อิมำ รตฺตึ จตฺตาโร มหาราชาโน. ในเวลาค่ำคืนนี้ ท้าวมหาราชทั้งหลาย ๔ องค์

๒. **อุปาทิปุพฺพสฺส วสธาตุสฺส ปโยเค** ในที่ประกอบด้วย วส ธาตุที่มี อุป อุปสัคอยู่หน้า

เช่น **คามำ อุปวสติ.** ย่อมเข้าไปอยู่ ในหมู่บ้าน
คามำ อนุวสติ. ย่อมอาศัยอยู่ ในหมู่บ้าน
วิหารำ อธิวสติ. ย่อมอยู่ประจำ ในวิหาร
คามำ อาวสติ. ย่อมพำนักอยู่ ในหมู่บ้าน
อคารำ อชฺฌาวสติ. ย่อมสถิตอยู่ ในเรือน
ปฐวึ อธิเสสฺสติ. จักนอนทับ บนแผ่นดิน
คามำ อธิติฏฺฐติ. ย่อมดำรงอยู่ ในหมู่บ้าน
คามำ อชฺฌาวสติ. ย่อมสถิตอยู่ ในหมู่บ้าน

๓. **ตปฺปานจาเรสุ** ในที่ประกอบด้วยธาตุอันมีอรรถว่า ดื่ม และ เที่ยวไป

เช่น **นทึ ปิวติ.** ย่อมดื่ม ในแม่น้ำ
คามำ จรติ. ย่อมเที่ยวไป ในหมู่บ้าน

สรุป ทุติยาวิภัตยัตถเภทะ

กสฺมึ อตฺเถ ทุติยา. ทุติยาวิภัตติ ลงในอรรถอะไรบ้าง ? ลงในอรรถเหล่านี้ (๗/๒๐) คือ

๑. **อนภิหิตกรรม ๗** คือ (๑) นิพฺพัตฺตนียกรรม กรรมที่เกิดขึ้น
(๒) วิกรณียกรรม กรรมที่แปรรูป
(๓) ปาปณียกรรม กรรมที่เข้าถึง
(๔) อิจฺฉิตกรรม กรรมที่ปรารถนา
(๕) อนิจฺฉิตกรรม กรรมที่ไม่ปรารถนา
(๖) กถิตกรรม กรรมที่ถูกกล่าวก่อน กรรมหลัก
(๗) อกถิตกรรม กรรมที่ถูกกล่าวภายหลัง กรรมรอง

๒. **การิตกรรม** คือ กรรมของการิตปัจจัย ถูกใช้ สั่ง บังคับ ขอร้อง เชื้อเชิญ

๓. **อัจจันตสังโยคะ ๒** คือ (๑) กาลัจจันตสังโยคะ ตลอดกาล
(๒) อัทธานัจจันตสังโยคะ ตลอดทาง

๔.	**กัมมัปปวจนียะ ๗**	คือ	(๑) ลักขณะ	เครื่องหมาย เหมือนกัน ทำตาม
			(๒) อิตถัมภูตักขานะ	บอกเล่าตามความเป็นจริง
			(๓) สหัตถตติยา	พร้อมด้วย กับด้วย
			(๔) หีนะ	ด้อยกว่า น้อยกว่า
			(๕) ภาคะ	ส่วนแบ่ง
			(๖) วิจฉา	คำซ้ำ
			(๗) ครหะ	ตำหนิ (มี ธิ นิบาตเป็นต้น)
๕.	**ฉัฏฐิยัตถะ**	คือ	อรรถฉัฏฐีวิภัตติ	
๖.	**ตติยัตถะ**	คือ	อรรถตติยาวิภัตติ	
๗.	**สัตตมิยัตถะ**	คือ	อรรถสัตตมีวิภัตติ	

จบ ทุติยาวิภัตยัตถเภทะ

๓.๓. ตติยาวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของตติยาวิภัตติ

๒๙๑. **กรเณ ตติยา.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถกรณะ

๒๙๒. **เยน วา กยิรเต, ตं กรณं.** (๕ บท, สัญญาสูตร)
(บุคคล) กระทำด้วยการกะใด การกะนั้น ชื่อว่า กรณะ

กรณ วิ. **กรียเต อเนนาติ กรณं.**
เครื่องมือช่วยกระทำ ชื่อว่า กรณะ

คาถา

ยสฺส สพฺพวิเสเสน กฺริยาสํสิทฺธิเหตุตา
สมฺภาวียติ ตं วุตฺตं กรณं นาม การกं.

การกะใด ถูกยกขึ้นว่าเป็นเหตุแห่งความสำเร็จกิริยา โดยพิเศษกว่าการกะทั้งปวง, การกะนั้น ท่านเรียกชื่อว่า “กรณะ”

กรณการกะ ๒

๑. **อชฺฌตฺติกกรณ** เครื่องมือภายใน
เช่น **หตฺเถน กมฺมं กโรติ.** ย่อมกระทำ ซึ่งงาน ด้วยมือ
จกฺขุนา รูปं ปสฺสติ. ย่อมเห็น ซึ่งรูป ด้วยตา
มนสา ธมฺมं วิญฺญาย. รู้แจ้งแล้ว ซึ่งธรรม ด้วยใจ

๒. **พาหิรกรณ** เครื่องมือภายนอก
เช่น **ทาตฺเตน วีหโย ลุนาติ.** ย่อมเกี่ยว ซึ่งข้าวเปลือก ท. ด้วยเคียว
อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติ. ย่อมเผา ซึ่งกระท่อม ด้วยไฟ

๒๙๓. **กตฺตริ จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถกัตตุการกะ (อนภิหิตกัตตา) ด้วย

จศัพท์ รวมเอาอรรถ (๑) **อิตฺถมฺภูตลกฺขณ** (บอกตามความจริง), (๒) **กฺริยาปวคฺค** (ทำอย่างรวดเร็ว), (๓) **ปุพฺพ** (ก่อน), (๔) **สทิส** (เหมือน), (๕) **สม** (เสมอ), (๖) **อูนตฺถ** (พร่อง), (๗) **กลห** (ทะเลาะ), (๘) **นิปุณ** (นุ่มนวล), (๙) **มิสฺสก** (ผสม), (๑๐) **สขิล** (อ่อนหวาน), (๑๑) **อตฺถ** (ความต้องการ) เป็นต้น, (๑๒) **กาล** (กาลเวลา), (๑๓) **อทฺธาน** (ระยาทาง), (๑๔) **ปจฺจตฺต** (อรรถปฐมาวิภัตติ), (๑๕) **กมฺมตฺถ** (อรรถกรรม), (๑๖) **ปญฺจมิยตฺถ** (อรรถปัญจมีวิภัตติ) เป็นต้น

๒๙๔. **โย กโรติ, ส กตฺตา.** (๔ บท, สัญญาสูตร)
การกะใดกระทำ, การกะนั้น ชื่อว่า กัตตุ

กัตตุการกะ ๓

๑. **สุทฺธกตฺตา** หรือ **สยกตฺตา** การกะผู้ทำกิริยาเอง
เช่น **สูโท โอทนำ ปจติ.** พ่อครัว หุง ข้าว

๒. **เหตุกตฺตา** การกะที่ใช้การกะอื่นผู้สามารถกระทำ
เช่น **สามิโก สูทำ โอทนำ ปาเจติ.** เจ้านาย ใช้พ่อครัว ให้หุง ข้าว

๓. **กมฺมกตฺตา** การกะผู้สำเร็จกิริยาได้โดยง่าย
เช่น **สยำ กรียเต กโฏ.** เสื่อ ย่อมสำเร็จ เอง
สยเมว ปจฺจเต โอทโน. ข้าว ย่อมสุก เอง

๒๙๕. โย กาเรติ, ส เหตุ. (๔ บท, สัญญาสูตร)

กัตตาใดใช้ให้กระทำ, กัตตานั้น ชื่อว่า เหตุกัตตา

คาถา

อตฺตปฺปธาโน กิริยำ โย นิพฺพตฺเตติ การโก
อปฺปยุตฺโต ปยุตฺโต วา ส กตฺตาติ ปวุจฺจติ.
เหตุกตฺตาติ กถิโต กตฺตุโน โย ปโยชโก
กมฺมกตฺตาติ สุกโร กมฺมภูโต กถียเต.

๑. การกะใด มีตนเป็นใหญ่ ทำให้กิริยาเกิดขึ้น จะไม่ถูกใช้หรือถูกใช้ก็ตาม การกะนั้น ท่านเรียกว่า “**กัตตา**”

๒. การกะใด เป็นผู้ใช้คนอื่นให้ทำ การกะนั้น ท่านเรียกว่า “**เหตุกัตตา**”

๓. การกะใด เป็นกรรมสำเร็จได้ง่าย การกะนั้น ท่านเรียกว่า “**กัมมกัตตา**”

โวหารวิสโย สทฺโท เนกนฺตปรมตฺถิโก
พุทฺธิสงฺกปฺปิโต อตฺโถ ตสฺสตฺโถติ ปวุจฺจติ.
พุทฺธิยา คหิตตฺตา หิ สโยโค ชายเต อิติ
สโยโค วิชฺชมาโนว กตฺตา ภวติ ชาติยา.

ศัพท์ มีบัญญัติเป็นที่ตั้ง ไม่ใช่ประมัตถ์เพียงอย่างเดียวก็มี, อรรถที่ท่านคิดไว้ด้วยความรู้ ถูกเรียกว่า “อรรถของศัพท์”, จริงอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า “**สโยโค ชายเต** การประกอบย่อมเกิดขึ้น”, การประกอบ เป็นกัตตุของกิริยาการเกิดเหมือกับมีอยู่จริง เพราะท่านถือเอาด้วยความรู้

ตตฺร ตติยา. ลงตติยาในอรรถ**อนภิหิตกัตตา**นั้น

- **ชิเนน เทสิโต ธมฺโม.** พระธรรม อันพระชินเจ้า ทรงแสดงแล้ว
- **พุทฺเธน ชิโต มาโร.** มาร อันพระพุทธเจ้า ทรงชนะแล้ว
- **อหินา ทฏฺโ นโร.** คน อันงูพิษ ขบแล้ว
- **พุทฺเธน โพธิโต โลโก.** สัตว์โลก อันพระพุทธเจ้า ทรงให้รู้แล้ว
- **สทฺเธหิ การิโต วิหาโร.** วิหาร อันผู้มีศรัทธาทั้งหลาย ให้สร้างแล้ว

อภิหิเต น ภวติ. ไม่ลงตติยาในอรรถอภิหิตกัตตา แต่ลงปฐมา

- **กฏฺ กโรติ เทวทตฺโต.** นายเทวทัต ย่อมกระทำ(ทอ) ซึ่งเสื่อ (สุทธกัตตา)
- **กฏฺ กาเรติ เทวทตฺโต.** นายเทวทัต ย่อมให้กระทำ(ทอ) ซึ่งเสื่อ (เหตุกัตตา)

อิตฺถมฺภูตลกฺขณ. ลงตติยาในอรรถบอกเล่าตามความเป็นจริง (แปลว่า มี)

- **สา ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ปฏิวิสฺสกานำ อุชฺฌาเปสิ.**
  นางกาลีนั้น มีศีรษะแตกแล้ว มีโลหิตไหลออกอยู่ ฟ้องแล้วต่อบุคคลผู้คุ้นเคยกันทั้งหลาย
- **อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญำ นวำ ปตฺตำ เจตาเปยฺย.**
  (ภิกษุ) มีบาตรมีรอยซ่อมน้อยกว่า ๕ แห่ง ขอซึ่งบาตรใบใหม่อื่น
- **ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทฺทกฺขิ.**
  ได้เห็นแล้ว ซึ่งปริพาชก มีไม้เท้าอันผูกด้วยเชือก ๓ เส้น

กฺริยาปวคฺเค. ลงตติยาในอรรถทำกิริยาให้สำเร็จโดยเร็ว

- **เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิ.** ไปแล้ว สู่เมืองพาราณสี โดยวันเดียวเท่านั้น
- **นวหิ มาเสหิ วิหารำ นิฏฺฐาเปสิ.** ยังวิหาร ให้สำเร็จแล้ว โดยเดือนทั้งหลาย ๙
- **โยชเนน อธีตำ พฺยากรณำ.** ไวยากรณ์ อันเขาสาธยายแล้ว โดยระยะทาง ๑ โยชน์

ปุพฺพาทิโยเค. ลงตติยาในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น

- **มาเสน ปุพฺโพ.** (ผู้เกิด)ก่อน โดยเดือน
- **ปิตรา สทิโส.** ผู้เช่นกับ ด้วยบิดา
- **มาตรา สโม.** ผู้เสมอ ด้วยมารดา
- **กหาปเณน อูโน.** ผู้พร่อง ด้วยกหาปณะ (กษาปณ์)
- **ธเนน วิกโล.** ผู้ขาดแคลน ด้วยทรัพย์
- **อสินา กลโห.** การท้าทายกัน ด้วยดาบ
- **อาจาเรน นิปุโณ.** ผู้ละเอียดอ่อน ด้วยมารยาท
- **วาจาย นิปุโณ.** ผู้นุ่มนวล ด้วยวาจา ผู้พูดเพราะ
- **คุเฬน มิสฺสกำ.** อันผสม ด้วยน้ำอ้อยก้อน
- **ติเลน มิสฺสกำ.** อันผสม ด้วยงา
- **วาจาย สขิโล.** ผู้อ่อนหวาน ด้วยวาจา
- **มณินา อตฺโถ.** ผู้ต้องการ ด้วยแก้วมณี ผู้อยากได้แก้วมณี
- **ธเนน อตฺโถ.** ผู้ต้องการ ด้วยทรัพย์ ผู้อยากได้ทรัพย์
- **ปิตรา ตุลฺโย.** ผู้เสมอ ด้วยบิดา

กาลทฺธาเนสุ. ลงตติยาในอรรถกาลเวลาและระยะทาง

- **มาเสน ภุญฺชติ.** ย่อมบริโภค โดย ๑ เดือน (ทั้งเดือน)
- **โยชเนน คจฺฉติ.** ย่อมไป โดย ๑ โยชน์ (ไปได้ ๑ โยชน์)

ปจฺจตฺเต. ลงตติยาในอรรถปฐมา

- **อตฺตนาว อตฺตานำ สมฺมนฺนติ.** ตนเอง ย่อมสมมุติ ซึ่งตน

กมฺมตฺเถ. ลงตติยาในอรรถกรรม

- **ติเลหิ เขตฺเต วปติ.** ย่อมหว่าน ซึ่งงาทั้งหลาย ในนา

ปญฺจมิยตฺเถ. ลงตติยาในอรรถปัญจมี

- **สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน.** เราทั้งหลาย หลุดลอดแล้ว จากพระมหาสมณะนั้น

๒๙๖. สหาทิโยเค จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงตติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย สห ศัพท์เป็นต้น

สูตรนี้ รวมเอานิบาตเหล่านี้ คือ **สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ กึ** เป็นต้น
จศัพท์ รวมเอาอรรถ **สหัตถตติยา**

สหาทิโยคะ ในที่ประกอบด้วย สห ศัพท์เป็นต้น พร้อมกับ กิริยา คุณะ ทัพพะ

กิริยา - **วิตกฺเกน สห วตฺตติ.** ย่อมเป็นไป พร้อมด้วยวิตก (สหโยคะ กิริยาสมวายะ)
คุณ - **ปุตฺเตน สห ถูโล.** เป็นผู้อ้วน พร้อมด้วยบุตร (สหโยคะ คุณสมวายะ)
ทัพพะ - **อนฺเตวาสิกสทฺธิวิหาริเกหิ สห อาจริยุปชฺฌายานํ ลาโภ.** (สหโยคะ ทัพพสมวายะ)
ลาภ (เกิดขึ้น) แก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ ท. พร้อมด้วยอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริก ท.

ตถา - **นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสงฺเฆน.** พระผู้มีพระภาค ประทับนั่งแล้ว กับด้วยภิกษุสงฆ์
- **สหสฺเสน สมํ มิตา.** อันกำหนดไว้แล้ว เสมอด้วย ๑ พัน
- **สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว.**
ความพลักพราก จากของรัก ท. จากของชอบใจ ท. ทั้งปวง (จักมี) แก่เรา
- **นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสงฺเฆน.** พระผู้มีพระภาค ประทับนั่งแล้ว กับด้วยภิกษุสงฆ์
- **สหสฺเสน สมํ มิตา.** อันกำหนดไว้แล้ว เสมอด้วย ๑ พัน
- **สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว.**
ความพลักพราก จากของรัก ท. จากของชอบใจ ท. ทั้งปวง (จักมี) แก่เรา
- **สงฺโฆ วินาปิ คคฺเคน อุโปสถํ กเรยฺย.**
สงฆ์ ควรทำซึ่งอุโบสถ แม้จะเว้น จากพระคัคคะ
- **อลํ เต อิธ วาเสน.** พอแล้วด้วยการอยู่ ในที่นี้ ของท่าน
- **กึ เม เอเกน ติณฺเณน ปุริเสน ถามทสฺสินา.**
จะมีประโยชน์อะไร แก่เรา ด้วยบุรุษผู้มีกำลังผู้ข้ามไปเพียงผู้เดียว
- **กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ.** นี่ดาบสผู้โง่เขลา จะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้า ด้วยชฎา ท.
- **กึ เต อชินสาฏิยา.** จะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้า ด้วยผ้าหนังเสือ

สหัตถตติยา จศัพท์ รวมเอาอรรถ สหัตถตติยา (พร้อมด้วย กับด้วย)

- **เทวทตฺโต ราชคหํ ปาวิสิ โกกาลิเกน ปจฺฉาสมเณน.**
พระเทวทัต เข้าไปแล้ว สู่เมืองราชคฤห์ พร้อมด้วยพระโกกาลิกผู้ปัจฉาสมณะ
- **ทุกฺโข พาเลหิ สංวาโส.** การอยู่ร่วม กับด้วยคนพาล ท. เป็นทุกข์

๒๙๗. **เหตฺวตฺเถ จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถเหตุ และในที่ประกอบด้วยอรรถเหตุ

เหตุ วิ. **กิสฺมิญฺจิ ผเล ทิฏฺฐิสามตฺถิยํ การณํ เหตุ.**
เหตุการณ์อันสามารถให้เห็นในผลบางอย่าง ชื่อว่า เหตุ

เหตฺวตฺเถ ตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ (เพราะ)

อุ. - **อนฺเนน วสติ.** (กาย) ย่อมอยู่ได้ เพราะข้าว
- **ธมฺเมน วสติ.** (ใจ) ย่อมอยู่ได้ เพราะธรรม
- **ธมฺเมน วสติ.** (การเลี้ยงชีพ) ย่อมอยู่ได้ เพราะความรู้

น ชจฺจา วสโล โหติ **น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ**
กมฺมุนา วสโล โหติ **กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ.**

บุคคล จะเป็นคนเลว เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่, จะเป็นพราหมณ์ เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่

บุคคล จะเป็นคนเลว เพราะการกระทำ, จะเป็นพราหมณ์ ก็เพราะการกระทำ

- **ทาเนน โภควา.** เป็นผู้มีโภคทรัพย์ เพราะการให้ทาน
- **อาจาเรน กุลี.** เป็นผู้มีตระกูล เพราะมารยาท

เกน ปาณิ กามทโท **เกน ปาณิ มธุสฺสโว**
เกน เต พฺรหฺมจริเยน **ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ.**

เพราะเหตุอะไรหรือ มือของท่าน จึงให้สิ่งอันน่าปรารถนา, เพราะเหตุอะไรหรือ มือของท่าน จึงให้สิ่งหวานชื่นไหลออก, เพราะการประพฤติธรรมอันประเสริฐอะไรหรือ บุญจึงสำเร็จบนฝ่ามือของท่าน

เหตฺวตฺถปฺปโยเค ตติยาวิภัตติในศัพท์ที่มีอรรถเหตุ

อุ. - **เกน นิมิตฺเตน.** เพราะเหตุอะไร
- **เกน ปโยชเนน.** เพราะประโยชน์อะไร เพราะเหตุอะไร
- **เกนฏฺเฐน.** เพราะอรรถว่าอย่างไร เพราะเหตุอะไร
- **เกน เหตุนา วสติ.** ย่อมอยู่ได้ เพราะเหตุอะไร

๒๙๘. **สตฺตมฺยตฺเถ จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถสัตตมีด้วย

พึงทราบ ตติยาวิภัตติในสูตรนี้ ลงในอรรถ กาลสัตตมี ระยะทาง ทิศ และ สถานที่ เป็นต้น

กาลสัตตมี สำนวนพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม

๑. **พระวินัย** จะใช้ ตติยาวิภัตติ ในอรรถกาลสัตตมี
เช่น **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรติ** ...

ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ประทับอยู่ เขตเมืองเวรัญชา ...

๒. **พระสูตร** จะใช้ ทุติยาวิภัตติ ในอรรถกาลสัตตมี
เช่น **เอกำ สมยำ ภควา** ...
ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ...

๓. **พระอภิธรรม** จะใช้ สัตตมีวิภัตติ ในอรรถกาลสัตตมี
เช่น **ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โหติ** ...
ในสมัยนั้น ผัสสะ มีอยู่ ...

กาละ
- **เตน สมเยน.** ในสมัยนั้น
- **เตน กาเลน.** ในกาลนั้น
- **กาเลน ธมฺมสฺสวนำ.** การฟังธรรมในกาล
- **โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.** ในการล่วงไปแห่งเรา ธรรมและวินัยนั้น จะเป็นศาสดา ของเธอ ท.
- **มาเสน ภุญฺชติ.** ย่อมบริโภค ใน ๑ เดือน

อัทธานะ
- **โยชเนน ธาวติ.** ย่อมวิ่งไป ใน ๑ โยชน์

ทิสา
- **ปุรตฺถิเมน ธตรฏฺโฐ.** ในทิศบูรพา ท้าวธตรฐ (อารักขา)
- **ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก.** ในทิศทักษิณ ท้าววิรูฬหก (อารักขา)
- **ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข.** ในทิศปัจฉิม ท้าววิรูปักษ์ (อารักขา)
- **อุตฺตเรน กสิวนฺโต, ชโนฆปเรน จ.**
เมืองกสิวันต์ (ตั้งอยู่) ในทิศเหนือ และเมืองชโนฆะ (ตั้งอยู่) ในทิศตรงข้าม(ทิศใต้)

เทสะ
- **เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ.**
พระผู้มีพระภาค (ประทับอยู่) ในที่ใด เข้าไปเฝ้าแล้ว ในที่นั้น

๒๙๙. เยนงฺควิกาโร. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
อวัยวะใดพิการ ลงตติยาวิภัตติในอวัยวะนั้น

องฺค วิ. - **องฺคำ อสฺส อตฺถีติ องฺคี.** สรีรำ. ร่างกายอันมีอวัยวะ ชื่อว่า อังคะ ได้แก่ สรีระ

อุ.
- **อกฺขินา กาโณ.** ผู้บอด ด้วยตา
- **หตฺเถน กุณี.** ผู้หงิก ด้วยมือ
- **ปาเทน ขญฺโช.** ผู้เขยก ด้วยเท้า
- **ปิฏฺฐิยา ขุชฺโช.** ผู้ค่อม ด้วยหลัง

๓๐๐. วิเสสเน จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงตติยาวิภัตติ ในอรถวิเสสนะด้วย

วิเสสน วิ. - **วิเสสียติ วิเสสิตพฺพำ อเนนาติ วิเสสนำ.** โคตฺตาทิ.
บทเครื่องขยายบทอันควรขยาย ชื่อว่า วิเสสนะ มี โคตฺต ศัพท์เป็นต้น

โคตฺตาทิ = โคตฺต นาม ชาติ สิปฺป วย คุณ (เป็นคำวิเสสนะ)
จศัพท์ = รวมเอา ปกติ ศัพท์เป็นต้น

โคตฺต - **โคตฺเตน โคตโม นาโถ.** พระพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม โดยพระโคตร

ชาติ - **สาริปุตฺโตติ นาเมน วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส**
ชาติยา ขตฺติโย พุทฺโธ โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล.

พระเถระนั้น ผู้ปรากฏ โดยนามว่าสารีบุตร และเป็นผู้มีปัญญา

พระพุทธเจ้า ทรงเป็นกษัตริย์ โดยพระชาติ ไม่มีใครเปรียบเทียบได้ ในโลก

ตทหุ ปพฺพชิโต สนฺโต ชาติยา สตฺตวสฺสิโก
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.

แม้ผู้นั้น จะเป็นสามาเณร ผู้มีจิตสงบ มีอายุเพียง ๗ ขวบ โดยชาติ สามารถพร่ำสอน ซึ่งเรา เราจะรับไว้ บนกระหม่อม

สิปฺป - **สิปฺเปน นฬกาโร โส.** ผู้นั้น เป็นช่างสาน โดยศิลปะ

วย - **เอกูนตีโส วยสา.** ผู้มีอายุ ๒๙ โดยวัย
(นววสฺโส อุปสมฺปเทน. มีพรรษา ๙ โดยการอุปสมบท)

คุณ - **วิชฺชาย สาธุ.** เป็นคนดี โดยวิชาความรู้
- **ปญฺญาย สาธุ.** เป็นคนดี โดยปัญญา
- **ตปสา อุตฺตโม.** เป็นผู้สูงสุด โดยความเพียรกล้า
- **สุวณฺเณน อภิรูโป.** เป็นผู้มีรูปงาม โดยผิวพรรณดุจผิวทอง

จศัพท์ รวมเอา ปกติ ศัพท์เป็นต้น

- **ปกติยา อภิรูโป.** เป็นผู้มีรูปงาม โดยปกติ
- **เยภุยฺเยน มตฺติกา.** เป็นดินเหนียว โดยมาก
- **สเมน ธาวติ.** ย่อมวิ่งเร็ว โดยสม่ำเสมอ
- **วิสเมน ธาวติ.** ย่อมวิ่งเร็ว โดยไม่สม่ำเสมอ
- **ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติ.** ย่อมซื้อ ซึ่งข้าว โดย ๒ ทะนาน (ครั้งละ ๒ ทะนาน)
- **สหสฺเสน อสฺสเก กิณาติ.** ย่อมซื้อ ซึ่งม้า ท. โดยราคา ๑ พัน

สรุป ตติยาวิภัตยัตถเภทะ

กสฺมึ อตฺเถ ตติยา. ตติยาวิภัตติ ลงในอรรถอะไรบ้าง ? ลงในอรรถเหล่านี้ (๑๕) คือ

๑. **กรณะ** คือ อุปกรณ์ที่ใช้เป็นเครื่องมือช่วยทำกิริยาให้สำเร็จดียิ่งขึ้น
๒. **อนภิหิตกัตตา** คือ เป็นกัตตาผู้ทำกิริยากรรม แต่ไม่มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา
๓. **อิตถัมภูตักขาณะ** คือ บอกเล่าตามความเป็นจริง
๔. **กฺริยาปวัคคะ** คือ การกระทำที่สำเร็จได้ง่าย เร็ว
๕. **ปุพพาทิโยคะ** คือ ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ สทิส สม อูนตฺถ กลห นิปุณ มิสฺสก สขิล อตฺถ และ ตุลฺย ศัพท์เป็นต้น
๖. **กาลัทธานะ** คือ ในอรถกาลเวลา และ ระยะทาง
๗. **ปัจจัตตะ** คือ ในอรถปฐมาวิภัตติ
๘. **กัมมัตถะ** คือ ในอรถทุติยากรรม
๙. **ปัญจมยัตถะ** คือ ในอรถปัญจมีวิภัตติ

๑๐.	**สหาทิโยคะ**	คือ ในที่ประกอบด้วย สห สทฺธึ สมำ วินา อลำ กึ ศัพท์เป็นต้น
๑๑.	**สหัตถะ**	คือ ในอรรถ สห ศัพท์ (โดยไม่มี สห ศัพท์)
๑๒.	**เหตฺวัตถะ**	คือ ในอรรถเหตุ
๑๓.	**สัตตมฺยัตถะ**	คือ ในอรรถสัตตมีวิภัตติ
๑๔.	**อังควิการะ**	คือ ในอรรถอวัยวะพิการ
๑๕.	**วิเสสนะ**	คือ ในอรรถวิเสสนะ เมื่อประกอบด้วย โคตฺต นาม ชาติ สิปฺป วย และ คุณ ศัพท์

ข้อ ๓-๙ รวมเอาด้วย จศัพท์ใน กตฺตริ จ, ข้อ ๑๑ รวมเอาด้วย จศัพท์ใน สหาทิโยเค จ.

จบ ตติยาวิภัตยัตถเภทะ

๓.๔. จตุตถีวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของจตุตถีวิภัตติ

๓๐๑. **สมฺปทาเน จตุตฺถี.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถสัมปทานะ

๓๐๒. **ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา, ตํ สมฺปทานํ.** (๗ บท, สัญญาสูตร)
ต้องการให้ ชอบใจ หรือทรงไว้ แก่การกะใด, การกะนั้น ชื่อว่า สัมปทานะ (ผู้รับ)

สมฺปทาน วิ. **สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ สมฺปทานํ.** ปฏิคฺคาหโก.
(**วตฺถุ** สิ่งของ **เตน** อันเขา) **ปทียเต** ย่อมมอบให้ **สมฺมา** ด้วยดี **อสฺส** แก่การกะนั้น
(**อิติ** เพราะเหตุนั้น **ตํ** การกะนั้น) **สมฺปทานํ** ชื่อว่า สัมปทานะ, ได้แก่ ผู้รับ
ผู้รับ ชื่อว่า สัมปทานะ

สัมปทานการกะ ๓

๑. **อนิวารณะ**	ผู้รับไม่ห้าม ไม่ปฏิเสธ		
	เช่น	**โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติ.**	ย่อมให้ ซึ่งน้ำ แก่ต้นโพธิ์
๒. **อัชเฌสนะ**	ผู้รับเชิญชวน อ้อนวอน ขอ		
	เช่น	**ยาจกานํ ธนํ ททาติ.**	ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่ผู้ขอ ท.
๓. **อนุมติ**	ผู้รับอนุมัติ อนุญาต		
	เช่น	**ภิกฺขูนํ ทานํ เทติ.**	ย่อมถวาย ซึ่งทาน แก่ภิกษุ ท.

คาถา

อนิรากรณาราธ- **นาพฺภนุญฺญวเสน หิ**
สมฺปทานํ ติธา วุตฺตํ **รุกฺข-ยาจก-ภิกฺขโว.**

จะกล่าวโดยสังเขป สัมปทานะ ท่านกล่าวว่ามี ๓ ประการ คือ

๑.	อนิรากรณสัมปทานะ / อนิวารณะ	ผู้รับไม่ได้ห้าม	เช่น	รุกฺข	(โพธิรุกฺขสฺส)
๒.	อาราธนสัมปทานะ / อัชเฌสนะ	ผู้รับเชื้อเชิญ ขอ	เช่น	ยาจก	(ยาจกานํ)
๓.	อัพภนุญญสัมปทานะ / อนุมติ	ผู้รับอนุญาต	เช่น	ภิกฺขุ	(ภิกฺขูนํ)

ทาตุกาโมติ กึ. เมื่อผู้ให้ไม่อยากให้ ก็ไม่ลงจตุตถีวิภัตติ แต่ลงฉัฏฐีวิภัตติ
อุ. **รญฺโญ ทณฺฑํ ททาติ.** ย่อมให้ ซึ่งค่าปรับ ของพระราชา (ที่กำหนดไว้)

โรจนาทีสุ. ในความชอบ เหมาะสม เป็นต้น
อุ. **สมณสฺส โรจเต สจฺจํ.** ความจริง ย่อมชอบ แก่พระสมณะ
มายสฺมนฺตานมฺปิ สมฺภโว รุจฺจิตฺถ. การทำลายสงฆ์ อย่าได้ชอบ แก่ท่าน ท.
ยสฺสายสฺมโต ขมติ. ย่อมชอบ แก่ท่านผู้มีอายุใด
เทวทตฺตสฺส สุวณฺณจฺฉตฺตํ ธารยเต ยญฺญทตฺโต.
นายยัญญทัต ย่อมกั้น ซึ่งฉัตรทอง แก่นายเทวทัต

๓๐๓. **สิลาฆหนุราสปธาร-ปิหกุธทุหิสฺโสสูย-ราธิกฺขปจฺจาสุณอนุปติคิณ-ปุพฺพกตฺตาโรจนตฺถ-ตทตฺถตุมตฺถาลมตฺถ-มญฺญานาทรปฺปาณินิ คตฺยตฺถกมฺมนิ อาสีสตฺถสมฺมุติภิยฺยสตฺตมฺยตฺเถสุ จ.** (๔ บท, สัญญาสูตร)

การกะชื่อว่าสัมปทานะ (๑) ในที่มีธาตุ คือ สิลาฆ หนุ จา สป ธาร ปิห กุธ ทุห อิสฺส อุสูย ราธ อิกฺข ปจฺจาสุณ อนุปติคิณ ปุพฺพกตฺตุ อาโรจน ตทตฺถ ตุมตฺถ อลมตฺถ มญฺญ อนาทร อปฺปาณี (๒) ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป (๓) ในที่มีธาตุอรรถว่าปรารถนา สมฺมุติ ภิยฺย ศัพท์ และอรรถสัตตมี

ขยายสูตร

สูตรนี้ แสดงให้ทราบว่า สัมปทานการกะ มีอยู่ใน ๑๓ ฐานะ ดังนี้

๑. ในที่ประกอบด้วย **สิลาฆ กตฺถเน** (สรรเสริญ), **หนุ อปนยเน** (นำออก ปราศจาก), **จา คตินิวตฺติมฺหิ** (หยุด ยืน ตั้ง), **สป อกฺโกเส** (แช่ง ด่า), **ธร ธารเณ** (ทรงไว้), **ปิห อิจฺฉายํ** (ปรารถนา)

๒. ในที่ประกอบด้วย **กุธ โกเป** (โกรธ), **ทุห ชิฆฺสายํ** (ทำลาย), **อิสฺส อิสฺสายํ** (ริษยา), **อุสูย โทสาวิกรเณ** (กล่าวหา), **ตทตฺถโยค** (ธาตุที่มีอรรถเช่นนั้น) เป็นต้น

๓. ในที่ประกอบด้วย **ราธ หึสาสํราเธสุ** (เบียดเบียน ยินดี), **อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ** (เห็น และเครื่องหมาย)

๔. ในอรรถที่เปลี่ยนมาจากกัตตาของ **ปติ-อาปุพฺพ สุ สวเณ** (ฟัง ตอบรับ), **อนุ-ปติปุพฺพ คิ สทฺเท** (ส่งเสียง สวดตาม)

๕. ในที่ประกอบด้วย **อาโรจนตฺถ** (ธาตุที่มีอรรถว่ากล่าว บอก แสดง)

๖. ในอรรถ **ตทตฺถ** (เพื่อสิ่งนั้น)

๗. ในอรรถ **ตุมตฺถ** (อรรถของ ตุ ปัจจัย คือ เพื่อ)

๘. ในที่ประกอบด้วย **อลมตฺถ** (อรรถของ อลํ ศัพท์ พอ ประดับ)

๙. ในอรรถ **มญฺญติปโยคานาทรปฺปาณี** (ดูถูกกรรมของ มน ธาตุ ว่าเป็นเหมือนสิ่งไม่มีชีวิต)

๑๐. ในอรรถ **คตฺยตฺถกมฺม** (กรรมของธาตุที่มีอรรถว่า ไป)

๑๑. ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่า **อาสีสตฺถ** (ปรารถนาดี ให้พร)

๑๒. ในที่ประกอบด้วย **สมฺมุติ** ศัพท์ (สมมุติ แต่งตั้ง), **ภิยฺย** ศัพท์ (ยิ่ง)

๑๓. ในอรรถ **สตฺตมฺยตฺถ** (อรรถสัตตมีวิภัตติ)

จศัพท์ รวมเอา สัมปทานะ ในที่ประกอบด้วยศัพท์เหล่านี้ คือ **ปหิณติ** (ส่งไป), **กปฺปติ** (สมควร), **ปโหติ** (เพียงพอ), **อุปมา** (ข้ออุปมา), **อญฺชลิกรณ** (กราบ ไหว้), **ผาสุ** (ความผาสุก), **อตฺถ** (ประโยบน์เกื้อกูล), **เสยฺย** (ประเสริฐสุด) เป็นต้น

๑. สิลาฆาทิปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วย สิลาฆ ธาตุเป็นต้น

- **พุทฺธสฺส สิลาฆเต.** (โถเมติ) ย่อมถวายการสรรเสริญ แด่พระพุทธเจ้า

- **อุปชฺฌายสฺส สิลาฆเต.** ย่อมถวายการสรรเสริญ แด่พระอุปัชฌาย์
- **หนฺเต มยฺหเมว.** ย่อมลวง (นิ่ง เงียบ) แก่เรานั่นเทียว (หนฺเต = อปลปติ)
- **หนฺเต ตุยฺหเมว.** ย่อมลวง แก่ท่านนั่นเทียว
- **อุปติฏฺเฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี.** ช่างไม้ ควรเข้าไปถวายงาน แด่ศากยบุตร ท.
- **ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา อุปติฏฺเฐยฺย.** ควรอุปัฏฐากด้วยน้ำดื่มการพัด แด่ภิกษุผู้ฉันอยู่
- **ตุยฺหํ สปเต.** (สจฺจกรณํ) ย่อมสาบาน ต่อท่าน
- **มยฺหํ สปเต.** ย่อมแช่งสาบาน ต่อเรา
- **สุวณฺณํ เต ธารเต.** ย่อมทรงไว้ ซึ่งทอง แก่ท่าน (จะคืนหนี้ให้เป็นทอง)
- **ตสฺส รญฺโญ มยํ นาคํ ธารยาม.** เรา ท. ย่อมทรงไว้ ซึ่งช้าง แก่พระราชาพระองค์นั้น
- **เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน.** แม้เทวดา ท. ย่อมยินดีต่อบุคคลนั้นผู้คงที่
- **เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ.** แม้เทวดา ท. ย่อมยินดีต่อชน ท. เหล่านั้น
- **สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ.** (ย่อมปรารถนา) ต่อพระพุทธเจ้า ท. ผู้ทรงมีสติสมบูรณ์

๒. **โกธาทิปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยธาตุอันมีอรรถว่า โกรธ เป็นต้น

- **ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร.** ข้าแต่ฤาษีผู้มีความเพียรมาก (ท่าน) จงโกรธ ต่อพระราชาพระองค์นั้น
- **ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺยํ.** หากเรา จะโกรธ ต่อพระราชาพระองค์นั้น
- **ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ.** เมฆ ย่อมปกคลุม (คุกคาม) ต่อทิศ ท.
- **ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ.** เมฆ ย่อมปกคลุม (คุกคาม) ต่อทิศ ท.
- **โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.** บุคคลใด ย่อมไม่ประทุษร้าย ต่อมิตร ท.
- **ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานํ.** เดียรถีย์ ท. ย่อมริษยา ต่อสมณะ ท.
- **ทุชฺชนา คุณวนฺตานํ อุสูยนฺติ.** คนชั่ว ท. ย่อมใส่ร้าย แก่ผู้มีคุณ ท.
- **กา อุสูยา วิชานตํ.** หญิง ท. เหล่าไหน ย่อมใส่ร้าย แก่คนดี ท.

๓. **ราธิกฺขปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยธาตุคือ ราธ อิกฺข ธาตุ ในการถามโดยอ้อม, ลง ทุติยา บ้าง

- **อาราโธ เม รญฺโญ.** ความยินดีของเรา ต่อพระราชา
- **รญฺโญ อปรชฺฌติ.** ย่อมประพฤติผิด ต่อพระราชา (ส จตุตถี)
- **ราชานํ อปรชฺฌติ.** ย่อมประพฤติผิด ต่อพระราชา (อํ ทุติยา)
- **กฺยาหํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ.** เราย่อมประพฤติผิด ต่อพระ ท. หรือ (นํ จตุตถี)
- **กฺยาหํ อยฺเย อปรชฺฌามิ.** ย่อมประพฤติผิด ต่อพระ ท. (โย ทุติยา)
- **อายสฺมโต อุปาลิตฺเถรสฺส อุปสมฺปทาเปกฺโข อุปติสฺโส, อายสฺมนฺตํ วา.** นายอุปติสสะ เป็นผู้มุ่งอุปสมบท ต่อท่านพระอุบาลีเถระ (ส จตุตถี, อํ ทุติยา)

๔. **ปจฺจาสุณ-อนุปติคุณานานํ ปุพฺพกตฺตา.**

กัตตาในวากยะหน้า ของ สุ ธาตุที่มี ปติ อา อยู่หน้า, และของ คิ ธาตุที่มี อนุ ปติ อยู่หน้า เป็นสัมมปทานะ

(ประธานของประโยคหน้า กลายเป็นสัมปทานะของประโยคหลัง)

- **ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ. ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุ์.** อาสุณนฺติ พุทฺธสฺส ภิกฺขู.
  พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสแล้ว ซึ่งพระดำรัสนั่น กะภิกษุ ท.
  ภิกษุ ท. ฟังจดจ่อแล้ว ต่อพระผู้มีพระภาค,
  หมายถึง ภิกษุ ท. พากันฟังโดยเคารพ ต่อพระพุทธเจ้า
- **ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ. ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณาติ. ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณาติ.**
  สาธุการทานาทินา ตํ อุสฺสาหยตีติ อตฺโถ.
  ภิกษุ ยังชน ให้ฟัง ซึ่งธรรม, ชนย่อมกล่าวตาม ต่อภิกษุนั้น. ชนย่อมกล่าวเฉพาะ ต่อภิกษุนั้น
  หมายถึง ยังภิกษุนั้น ให้อุสสาหะขึ้น ด้วยการให้สาธุการเป็นต้น

คาถา

โย วเทติ ส กตฺตาติ วุตฺตํ กมฺมนฺติ วุจฺจติ
โย ปฏิคฺคาหโก ตสฺส สมฺปทานํ วิชานิยา.

การกะใดกล่าว การกะนั้น เรียกว่า กัตตา, การกะใดถูกกล่าว การกะนั้น เรียกว่า กรรม, การกะใดเป็นผู้รับ พึงทราบว่า การกะนั้น เป็นสัมปทาน

๕. อาโรจตฺถปฺปโยเค. ในที่ประกอบด้วยธาตุมีอรรถว่า บอก

- **อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว.** ภิกษุ ท. เราจะบอก แก่เธอ ท.
- **ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว.** ภิกษุ ท. เราจะบอก แก่เธอ ท.
- **อามนฺตยามิ เต มหาราช.** อามนฺต โข ตํ คจฺฉามิ. ข้าแต่มหาราช ข้าพระพุทธเจ้า จะกราบทูล แก่พระองค์ คือ บอก ซึ่งเนื้อความนั้นแล้ว จะไป

เทสนตฺถาทิปฺปโยเคปิ. แม้ในที่ประกอบด้วยธาตุมีอรรถว่า แสดง เป็นต้น

- **ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ.** เรา จักแสดง ซึ่งธรรม แก่เธอ ท.
- **เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ ภิกฺขูนํ.** ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ พระผู้มีพระภาค โปรดทรงแสดง ซึ่งธรรม แก่ภิกษุ ท.
- **ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย.** พระผู้มีพระภาค พึงทรงพยากรณ์ แก่ข้าพระองค์ ท. อย่างไร
- **นิรุตฺตึ เต ปวกฺขามิ.** เรา จักแสดง ซึ่งนิรุตตินัย แก่เธอ

๖. ตทตฺเถ. ในอรรถเพื่อสิ่งนั้น

- **อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว.** ภิกษุ ท. เราจะบอก แก่เธอ ท.

๓๐๔. อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ. (๓ บท, อาเทสวิธิสูตร)

หลังจาก อ การันต์ อาเทศ ส จตุตถีวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ เป็น อาย บ้าง

- **พุทฺธสฺสตฺถาย ธมฺมสฺสตฺถาย สงฺฆสฺสตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชามิ.**

เราจะสละ ซึ่งชีวิต เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์แก่พระธรรม เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์

- **ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย.** เราบริโภคซึ่งบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อสนุก ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อบำรุง ไม่ใช่เพื่อประดับ
- **อูนสฺส ปาริปูริยา.** เพื่อความบริบูรณ์ แห่งผ้าอันพร่อง
- **อตฺถาย หิตาย สุขาย สวตฺตติ.** ย่อมเป็นไป เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข

๗. **ตุมตฺเถ.** ในอรรถของ ตุ ปัจจัย

- **โลกานุกมฺปาย.** โลกํ อนุกมฺปิตุ. เพื่ออนุเคราะห์ ซึ่งชาวโลก
- **ผาสุวิหาราย.** เพื่อการอยู่ผาสุก

๘. **อลมตฺเถ.** ในอรรถอรรถของ อลํ ศัพท์ คือ **อรห** สมควร, **ปฏิกฺเขป** ห้าม

- **อลํ เม รชฺชํ.** ความเป็นพระราชา สมควร แก่เรา
- **อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส.** ภิกษุ สมควร แก่บาตร
- **อกฺขธุตฺโต ปุริสปุคฺคโล นาลํ ทารภรณาย.** ผู้ชายนักเลงพนัน ไม่ควรจะเลี้ยงดูภรรยา
- **อลํ มลฺโล มลฺลสฺส.** นักมวย คู่ควร แก่นักมวย
- **อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส.** นักมวย ย่อมคู่ควร แก่นักมวย
- **อลํ เต อิธ วาเสน.** เพียงพอ แก่ท่าน ด้วยการอยู่ในที่นี้
- **อลํ เม หิรญฺญสุวณฺเณน.** เพียงพอ แก่เรา ด้วยเงินและทอง
- **กึ เม เอเกน ติณฺเณน.** จะมีประโยชน์อะไร แก่เรา ด้วยบุรุษผู้ข้ามไปเพียงผู้เดียว
- **กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ.** นี่เจ้าชฏิลโง่ จะมีประโยชน์อะไร แก่เจ้า ด้วยชฎา ท.
- **กึ เตตฺถ จตุมฏฺจสฺส.** จะมีประโยชน์อะไร แก่เจ้าผู้หมดจด ๔ อย่าง ในที่นั้น

๙. **มญฺญติปฺปโยเค ...** ดูถูกกรรมของ มน ธาตุ ว่าเป็นเหมือนสิ่งไม่มีชีวิต

- **กฏฺฐสฺส ตุวํ มญฺเญ.** จะสำคัญ ซึ่งท่าน ว่าเป็นท่อนไม้
- **กลิงฺครสฺส ตุวํ มญฺเญ.** จะสำคัญ ซึ่งท่าน ว่าเป็นขอนไม้
- **ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญมาโน.** ไม่สำคัญ ซึ่งชีวิต แม้เท่าหญ้า

อนาทเรติ กึ. เมื่อให้ความสำคัญ จะไม่เป็นสัมปทานะ

- **สุวณฺณํ ตํ มญฺเญ.** ให้ความสำคัญ ซึ่งท่าน ว่าเป็นทอง

อปฺปาณินีติ กึ. เมื่อให้ความสำคัญว่าเป็นสิ่งมีชีวิต จะไม่เป็นสัมปทานะ

- **คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญ.** ให้ความสำคัญ ซึ่งท่าน ว่าเป็นดุจลา

๑๐. **คตฺยตฺถกมฺมนิ** กรรมของธาตุที่มีอรรถว่า ไป ลง จตุตถี และ ทุติยา

- **อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ.** คนจำนวนน้อย ย่อมไป สู่สวรรค์
- **อปฺโป สคฺคํ คจฺฉติ.** คนจำนวนน้อย ย่อมไป สู่สวรรค์
- **นิพฺพานาย วชนฺติยา.** ผู้ไป สู่นิพพาน (สู่นิพพาน)
- **มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย.** พึงชักเข้า สู่อาบัติเดิม
- **มูลํ ปฏิกสฺเสยฺย.** พึงชักเข้า สู่อาบัติเดิม

๑๑. **อาสีสนตฺเถ** ในอรรถปรารถนาดี ให้พร ประกอบด้วย อายุ ภทฺท กุสล ศัพท์เป็นต้น

- **อายสฺมโต ทีฆายุ โหตุ.** ความมีอายุยืน จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงมีอายุยืน)
- **ภทฺทํ ภวโต โหตุ.** ความเจริญ จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงเจริญ)
- **กุสลํ ภวโต โหตุ.** มงคล จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงมีสิริมงคล)
- **อนามยํ ภวโต โหตุ.** ความไม่มีโรค จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงปราศจากโรค)
- **สุขํ ภวโต โหตุ.** ความสุข จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงมีความสุข)
- **อตฺถํ ภวโต โหตุ.** ประโยชน์ จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงมีประโยชน์)
- **หิตํ ภวโต โหตุ.** ความเกื้อกูล จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงมีความเกื้อกูล)
- **สฺวาคตํ ภวโต โหตุ.** การมาดี จงมีแก่ท่าน (ขอให้ท่านจงมาดี, ยินดีต้อนรับ)
- **โสตฺถิ โหตุ สพฺพสตฺตานํ.** ความสวัสดี จงมีแก่สัตว์ทั้งปวง ท. (ขอให้สัตว์ทั้งปวงจงมีความสวัสดี)

๑๒. **สมฺมุติปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย สมฺมุติ ศัพท์

- **สาธุ, สมฺมุติ เม ตสฺส ภควโต ทสฺสนาย.** ดีจริง, การมอบหน้าที่ แก่เรา เพื่อการเข้าเฝ้าซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ภิยฺยปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วย ภิยฺย ศัพท์

- **ภิยฺโยโส มตฺตาย.** โดยยิ่ง แก่ประมาณ (เกินประมาณ)

๑๓. **สตฺตมิยตฺเถ** ในอรรถสัตตมี เมื่อประกอบด้วยศัพท์มีอรรถ อาวิกรณะ ปาตุภวนะ

- **ตุยฺหญฺจสฺส อาวิกโรมิ.** (เรา) จะกระทำให้แจ่มแจ้ง ในท่านนั้นด้วย
- **ตสฺส เม สกฺโก ปาตุรโหสิ.** ท้าวสักกะปรากฏแล้วในเรานั้น (ในที่อยู่ของเรา)

จศัพท์ รวมเอาในที่ประกอบด้วยกิริยาอรรถว่า ส่งไป และนามอรรถว่า ผาสุก เป็นต้น

- **ตสฺส ปหิเณยฺย.** ควรส่งไป แก่บุคคลนั้น
- **ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ.** ให้ส่งไปแล้ว ซึ่งทูต แก่ภิกษุ ท.
- **กปฺปติ สมณานํ อาโยโค.** การพันผ้า ย่อมสมควร แก่สมณะ ท.
- **เอกสฺส ทินฺนํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ปโหติ.** ทานที่เขาให้แล้ว แก่คนคนเดียว ย่อมเพียงพอแก่คนทั้งหลาย สองสามคน
- **อุปมํ เต กริสฺสามิ.** (เรา) จักกระทำ ซึ่งการอุปมา แก่ท่าน
- **อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ.** (เรา) ย่อมประคอง ซึ่งอัญชลี แก่ท่าน
- **ตสฺส ผาสุ โหติ.** ความผาสุก ย่อมมี แก่เขา
- **โลกสฺสตฺโถ.** อันเป็นประโยชน์ แก่ชาวโลก
- **มณินา เม อตฺโถ.** ความต้องการ แก่เรา ด้วยแก้วมณี (เราอยากได้แก้วมณี)
- **เสยฺโย เม อตฺโถ.** จะเป็นประโยชน์ อันประเสริฐสุด แก่เรา

๓๐๕. **นโมโยคาทีสฺวปิ จ.** (๓ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์เป็นต้น

- **นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ.** ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีความเพียร ความนอบน้อม (**เม** ของข้าพเจ้า) จงมี แด่พระพุทธองค์
- **นโม กโรหิ นาคสฺส.** (ท่าน) จงทำ ซึ่งความนอบน้อม แด่พระอรหันต์
- **นมตฺถุ พุทฺธานำ.** ความนอบน้อม (ของข้าพเจ้า) จงมี แด่พระพุทธเจ้า ท.
- **นมตฺถุ โพธิยา.** ความนอบน้อม (ของข้าพเจ้า) จงมีแด่พระโพธิญาณ
- **โสตฺถิ ปชานำ.** ความสวัสดี (จงมี) แก่หมู่สัตว์ ท.
- **สฺวาคตำ เต มหาราช.** ข้าแต่มหาราช การเสด็จมาดี (จงมี) แก่พระองค์
- **อโถ เต อทุราคตำ.** โอ การเสด็จมาโดยไม่ลำบาก (จงมี) แก่พระองค์

๓๐๖. ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่มีศัพท์กล่าวอรรถภาวะ ในอนาคตกาล

วิ. - **ภวนำ ภาโว.** ความมี ความเป็น ชื่อว่า ภาวะ
- **ปจฺจิสฺสเต ปจนำ วา ปาโก.** จักหุง หรือ การหุง ชื่อว่า ปากะ

อุ. - **ปากาย วชติ.** ปจิตุำ คจฺฉติ ย่อมไป เพื่อหุง
- **โภคาย วชติ.** ย่อมไป เพื่อบริโภค

สรุป จตุตถีวิภัตยัตถเภทะ

กสฺมึ อตฺเถ จตุตฺถี. จตุตถีวิภัตติ ลงในอรรถอะไรบ้าง ? ลงในอรรถสัมปทานะ ๖ คือ

๑. **อนิวารณะ** หรือ **อนิรากรณะ** ผู้รับไม่ได้ห้าม
๒. **อัชเฌสนะ** หรือ **อาราธนะ** ผู้รับเชื้อเชิญ ขอ
๓. **อนุมติ** หรือ **อัพภนุญญะ** ผู้รับอนุญาต
๔. **สิลาฆาทิปโยคะ** (๑๔ โยคะ) ในที่ประกอบด้วย สิลาฆ ธาตุเป็นต้น (สูตร ๑๓ จศัพท์ ๑)
๕. **นโมโยคาทิ** ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์เป็นต้น
๖. **ภาววาจี** ในที่กล่าวอรรถภาวะ ในอนาคตกาล

พึงทราบ ข้อ ๑, ๒, ๓ = สมฺปทาเน จตุตฺถี.
ข้อ ๔ = สิลาฆหนุ...,
ข้อ ๕ = นโมโยคาทีสฺวปิ จ.
ข้อ ๖ = ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี.

จบ จตุตถีวิภัตยัตถเภทะ

๓.๕. ปัญจมีวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของปัญจมีวิภัตติ

๓๐๗. **อปาทาเน ปญฺจมี.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถอปาทานะ

๓๐๘. **ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา, ตทปาทานํ.** (๗ บท, สัญญาสูตร)
หลีกไปจากการกะใด ภัยเกิดจากการกะใด หรือเรียนเอาจากการกะใด, การกะนั้น ชื่อว่า อปาทานะ

วิ. **อปเนตฺวา อิโต อาททาตีติ อปาทานํ.** ที่ที่เขาทิ้งไปถือเอาที่อื่น ชื่อว่า อปาทานะ

อปาทานะ ๓

๑. **นิทฺทิฏฺฐวิสยะ** มีกิริยาปรากฏ เป็นตัวบ่งถึงอปาทานะ (ที่อาศัยของ อปาทานะ เห็นชัด)
เช่น **คามา อเปนฺติ มุนโย.** พระมุนี ท. ย่อมหลีกไป จากหมู่บ้าน
นครา นิกฺคโต ราชา. พระราชา เสด็จออกแล้ว จากพระนคร
ปาปา จิตฺตํ นิวาเรยฺ. ควรห้าม ซึ่งจิต จากบาป
ปาปา นิวาเรนฺติ. ย่อมห้าม (ซึ่งจิต) จากบาป

๒. **อุปาตตวิสยะ** ต้องเติมกิริยาเข้ามา เป็นตัวบ่งถึงอปทานะ
เช่น **วลาหกา** (นิกฺขมฺม) **วิชฺโชตเต วิชฺชุ.**
สายฟ้า (ออกแล้ว) จากก้อมเมฆ ย่อมสว่างไสว
กุสูลโต (อปเนตฺวา) **ปจติ.** (นำออกแล้ว) จากถัง ย่อมหุง

๓. **อนุเมยยวิสยะ** คาดคะเน หากิริยา เป็นตัวบ่งถึงอปาทานะ
เช่น **มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปา** (โหนฺติ).
ชาวเมืองมถุรา ท. คงมีรูปงาม กว่าชาวเมืองปาฏลีบุตร ท.

พึงทราบ ข้อ ๑ และข้อ ๒ เรียกชื่อว่า อปาทานะ = ยสฺมาทเปติ ... (๓๐๘)
ข้อ ๓ เรียกชื่อว่า อปาทานะ = วิภตฺตศัพท์ใน ทูรนฺติกทฺธกาล ... (๓๑๒)

คาถายืนยัน

นิทฺทิฏฺฐวิสยํ กิญฺจิ อุปาตฺตวิสยํ ตถา
อนุเมยฺยวิสยญฺจาติ อปาทานํ ติธา มตํ.

อปาทานะ มี ๓ ประการ คือ
๑. **นิทฺทิฏฺฐวิสยะ** มีกิริยาปรากฏ
๒. **อุปาตตวิสยะ** ต้องเติมกิริยา
๓. **อนุเมยยวิสยะ** คาดคะเนหากิริยา

อปาทานะ ๒

๑. **จลาปาทานะ** อปาทานะที่เคลื่อนไหว
เช่น **ธาวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสธารี.** ควาญช้าง ตกแล้ว จากช้างตัววิ่งไป

๒. **อจลาปาทานะ** อปาทานะที่หยุดนิ่ง
เช่น **ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจรา.** นายพราน ท. ย่อมลง จากภูเขา

ภยเหตุมฺหิ เป็นอปาทานะ ในเหตุแห่งความกลัว

เช่น **โจรา ภยํ ชายติ.** ภัย ย่อมเกิด จากโจร
ตณฺหาย ชายตี ภยํ. ภัย ย่อมเกิด จากตัณหา (ความอยาก)
ปาปโต อุตฺตสติ. ย่อมสะดุ้งกลัว จากบาป

อกฺขาตริ เป็นอปาทานะ ในผู้บอกสอน

เช่น **อุปชฺฌายา สิกฺขํ คณฺหาติ.** ย่อมเรียนเอา ซึ่งสิกขาบท จากพระอุปัชฌาย์
อาจริยมฺหา อธีเต. ย่อมเรียนเอา จากอาจารย์
อาจริยโต สุณาติ. ย่อมเรียนเอา จากอาจารย์

๓๐๙. ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ. (๔ บท, สัญญาสูตร)

มีชื่อว่าอปาทานะ แม้ในที่ประกอบด้วย ธาตุ นาม อุปสัค และ นิบาต

ธาตุปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วย ปรา+ชิ, ป+ภู, และ ชน ธาตุ

- **พุทฺธสฺมา ปราเชนฺติ อญฺญติตฺถิยา.** อัญเดียรถีย์ ท. ย่อมพ่ายแพ้ จากพระพุทะเจ้า
- **หิมวตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย.** แม่น้ำใหญ่ ท. ๕ สาย ย่อมเริ่มต้น จากเขาหิมาลัย
- **อนวตฺตมฺหา มหาสรา ปภวนฺติ.** สระใหญ่ ท. ย่อมร่วมต้น จากสระอโนดาต
- **อจิรวติยา ปภวนฺติ กุนฺนทิโย.** ลำห้วย ท. ย่อมร่วมต้น จากแม่น้ำอจิรวดี
- **กามโต ชายตี โสโก.** ความเศร้าโศก ย่อมเกิด จากกาม (ความต้องการ)
- **ยสฺมา โส ชายเต คินิ.** ไฟนั้น ย่อมเกิด จากวัตถุใด
- **อุรสฺมา ชาโต ปุตฺโต.** บุตร ผู้เกิด จากอก
- **กมฺมโต ชาตํ อินฺทฺริยํ.** อินทรีย์ อันเกิด จากกรรม

นามปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วยนาม มีอรรถ อื่น นอกนี้ เป็นต้น

- **นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺภวติ.** อื่น จากทุกข์ ย่อมไม่เกิด (นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด)
- **นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌติ.** อื่น จากทุกข์ ย่อมไม่ดับ (นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ)
- **ตโต อญฺเญน กมฺเมน.** ด้วยกรรมอื่น จากกรรมนั้น
- **ตโต อิตรํ.** อื่น จากนั้น
- **อุภโต สุชาโต ปุตฺโต.** บุตร ผู้เกิดดีแล้ว จาก(มารดาและบิดา) ทั้ง ๒ ฝ่าย

อุปสคฺคยุตฺเตสุ ในที่ประกอบด้วย (๑) **อป ปริ** อุปสัคในอรรถ**วัชชนะ** (เว้น), (๒) **อา** อุปสัคในอรรถ**มริยาทะ** (ขอบเขต) และ**อภิวิธิ** (แผ่ไป), (๓) **ปติ** อุปสัคในอรรถ**ปตินิธิ** (ผู้แทน) **ปติทานะ** (ให้แทน)

๑. - **อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา.** พ่อค้า ท. ย่อมมา เว้นจากศาลา
- **ปริปพฺพตา เทโว วสฺสติ.** ฝน ย่อมตก เว้นจากภูเขา (รอบๆภูเขา)

๒. - **อาปพฺพตา เขตฺตํ.** นา จรดภูเขา (จากภูเขามา เป็นนา)
- **อาพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ.** ชื่อเสียง ย้อมฟุ้งไป ถึงพรหมโลก (สู่พรหมโลก)

๓. - **พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุตฺโต ธมฺมเทสนาย อาลปติ เตมาสํ.**
ท่านพระสารีบุตร เป็นผู้แทน จากพระพุทธเจ้า ย่อมกล่าว เพื่อแสดงธรรม ตลอด ๓ เดือน
- **ฆตมสฺส เตลสฺมา ปติ ททาติ.** ย่อมให้ ซึ่งเปรียง แทน จากน้ำมันงา แก่เขา
- **กนกมสฺส หิรญฺญสฺมา ปติ ททาติ.** ย่อมให้ ซึ่งทอง แทน จากเงิน แก่เขา

นิปาตยุตฺเตสุ ในที่ประกอบด้วย ริเต นานา วินา นิบาตเป็นต้น

- **ริเต สทฺธมฺมา กุโต สุขํ ลภติ.** เว้น จากพระสัทธรรม จะได้ ซึ่งความสุข แต่ไหน
- **เต ภิกฺขู นานา กุลา ปพฺพชิตา.** ภิกษุ ท. เหล่านั้น (ออกแล้ว) จากตระกูลต่างๆ บวชแล้ว
- **วินา สทฺธมฺมา นตฺถญฺโญ โกจิ นาโถ โลเก วิชฺชติ.**
ที่พึ่งอื่นสักอย่างหนึ่ง เว้นจากพระสัทธรรม ย่อมไม่มี ในโลก
- **อริเยหิ ปุถเควายํ ชโน.** ชนผู้นี้ แตกต่างจากพระอริยเจ้า ท. นั่นเทียว
- **ยาว พฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ.** ชื่อเสียง ย่อมฟุ้งไป เพียงใดแต่พรหมโลก

อปิคฺคหเณน ลงปัญจมีวิภัตติ หลังจากศัพท์ที่มีอรรถกาลเวลาและระยะทาง

- **ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ มิคํ ลุทฺทโก.** นายพราน ย่อมล่า ซึ่งเนื้อ ตลอดปักษ์ (จากปักษ์)
- **มาสสฺมา ภุญฺชติ โภชนํ.** ย่อมบริโภค ซึ่งโภชนาหาร ตลอดเดือน (จากเดือน)
- **โกสา วิชฺฌติ กุญฺชรํ.** ย่อมล่า ซึ่งช้าง ตลอดโกสะ (จากโกสะ = ๑ ก.ม.)

จสทฺทคฺคหเณน ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถว่า ปภุติ เป็นต้น

- **ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต.** ดูก่อนน้องหญิง เราเกิดแล้ว โดยอริยชาติ แต่กาลใด
- **ยโต สรามิ อตฺตานํ.** ย่อมระลึกถึง ซึ่งตน แต่กาลใดเป็นต้นมา
- **ยโต ปฏฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ.** เราเป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งความรู้เดียงสา แต่กาลใดเป็นต้นมา
- **ยตฺวาธิกรณเมนํ.** เหตุนี้ (จักมี) จากการไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นต้น
- **ยโต ปภุติ.** เริ่มต้น แต่กาลใด
- **ยโต ปฏฺฐาย.** จำเดิม แต่กาลใด
- **ตโต ปฏฺฐาย.** จำเดิม แต่กาลนั้น

๓๑๐. รกฺขณตฺถานมิจฺฉิตํ. (๒ บท, สัญญาสูตร)

การกะที่เขาปรารถนาในที่มีธาตุอรรถว่ารักษา ชื่อว่าอปาทานะ

- **กาเก รกฺขนฺติ ตณฺฑุลา.** ย่อมป้องกัน ซึ่งกา ท. จากข้าวสาร
- **ยวา ปฏิเสเธนฺติ คาโว.** ย่อมห้าม ซึ่งโค ท. จากข้าวกล้า (ข้าวสาลี)

จศัพท์ รวมเอาอรรถ ไม่ปรารถนา

- **ปาปา จิตฺตํ นิวาเรยฺย.** ควรห้าม ซึ่งจิต จากบาป
- **ปาปา นิวาเรนฺติ.** ย่อมห้าม (ซึ่งจิต) จากบาป

- **ราชโต วา โจรโต วา อคฺคิโต วา อุทกโต วา นานาภยโต วา นานาโรคโต วา นานาอุปทฺทวโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุ.**
(เทวดา ท.) จงถือเอา ซึ่งการอารักขา จากพระราชาริบทรัพย์ จากโจรปล้น จากไฟไหม้ จากน้ำท่วม จากภัยต่างๆ จากโรคต่างๆ และจากความขัดข้องต่างๆ

๓๑๑. **เยน วาทสฺสนํ.** (๓ บท, สัญญาสูตร)
การกะที่ไม่เห็นผู้หายไป ชื่อว่าอปาทานะ

- **อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิสฺโส.** ลูกศิษย์ ย่อมหายไป (ซ่อน) จากพระอุปัชฌาย์
- **มาตาปิตูหิ อนฺตรธายติ ปุตฺโต.** บุตร ย่อมหายไป จากมารดาและบิดา

วาศัพท์ ห้าม อปาทานะ บ้าง

- **เชตวเน อนฺตรหิโต.** หายไปแล้ว ในวัดพระเชตวัน

เยน ศัพท์ ห้าม อปาทานะ เพราะไม่ได้หลบซ่อน

- **ยกฺโข ตตฺเถว อนฺตรธายติ.** ยักษ์ ย่อมหายตัวไป ในที่นั้นนั่นเทียว

๓๑๒. **ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมาน-ตฺวาโลปทิสาโยควิภตฺตารปฺปโยค-สุทฺธปฺปโมจนเหตุวิวิตฺตปฺปมาณ-ปุพฺพโยคพนฺธนคุณวจนปญฺหกถน-โถกากตฺตุสุ จ.** (๒ บท, สัญญาสูตร)
ชื่อว่าอปาทานะ ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถว่า
(๑) **ทูร** ไกล และอรรถไกล
(๒) **อนฺติก** ใกล้ และอรรถใกล้
(๓) **อทฺธนิมฺมาน** กำหนดระยะทาง
(๔) **กาลนิมฺมาน** กำหนดกาลเวลา
(๕) **ตฺวาโลป** ลบ ตฺวา ปัจจัย
(๖) **ทิสาโยค** ประกอบด้วย ทิสา ศัพท์
(๗) **วิภตฺต** จำแนก
(๘) **อารติปฺปโยค** ประกอบด้วย อารติ ศัพท์
(๙) **สุทฺธตฺถปฺปโยค** ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถว่า หมดจด
(๑๐) **ปโมจนตฺถปฺปโยค** ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถว่า พ้น
(๑๑) **เหตฺวตฺถ** อรรถเหตุ
(๑๒) **วิวิตฺตตฺถ** อรรถสงบ
(๑๓) **ปมาณตฺถ** อรรถกำหนดประมาณ
(๑๔) **ปุพฺพโยค** ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์
(๑๕) **พนฺธนตฺถ** อรรถผูก
(๑๖) **คุณวจน** อรรถกล่าวคุณ
(๑๗) **ปญฺห** อรรถถาม
(๑๘) **กถน** อรรถกล่าว ตอบ

(๑๙) **โถกตฺถ** อรรถเล็กน้อย
(๒๐) **อกตฺตุ** ไม่ใช่กัตตุ

จศัพท์ ในสูตรนี้ รวมเอาการลง ทุติยา ตติยา และ ฉัฏฐีวิภัตติ ตามสมควร

๑. ทูรตฺถปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วยอรรถ ไกล

- **กีวทูโร อิโต นฬการคาโม.** หมู่บ้านของช่างสาน ไกลเพียงไร จากที่นี้
- **ตโต หเว ทูรตรำ วทนฺติ.** ย่อมกล่าวว่า ไกลกว่า กว่านั้นแล
- **คามโต นาติทูเร.** ในที่ไม่ไกล จากหมู่บ้าน
- **อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา.** โมฆบุรุษ ท. เหล่านั้น ห่างไกล จากพระธรรมวินัยนี้
- **อารกา เตหิ ภควา.** พระผู้มีพระภาค ห่างไกล จากชน ท. เหล่านั้น
- **ทูรโตว นมสฺสนฺติ.** ย่อมนอบน้อม แต่ที่ไกลนั่นเทียว
- **อทฺทส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตำ.** ได้เห็นแล้ว (ซึ่งบุคคล) ผู้มาอยู่ แต่ที่ไกลนั่นเทียว

๒. อนฺติกตฺถปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วยอรรถ ใกล้

- **อนฺติกำ คามา.** ที่ใกล้ จากหมู่บ้าน
- **อาสนฺนำ คามา.** ที่ใกล้ จากหมู่บ้าน
- **สมีปำ คามา.** คามสฺส สมีปำ. ที่ใกล้ จากหมู่บ้าน (ที่ใกล้แห่งหมู่บ้าน)

ลง ทุติยา และ ตติยา

- **ทูรำ คามำ อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ไกล (ทุติยา)
- **ทูเรน คาเมน อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ไกล (ตติยา)
- **ทูรโต คามา อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ไกล (ปัญจมี)
- **ทูรำ คาเมน อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ไกล (ทุติยา+ตติยา)
- **อนฺติกำ คามำ อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ใกล้ (ทุติยา)
- **อนฺติกำ คาเมน อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ใกล้ (ทุติยา+ตติยา)
- **อาสนฺนำ คามำ อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ใกล้
- **อาสนฺนำ คาเมน อาคโต.** มาแล้ว จากหมู่บ้านอันอยู่ใกล้

๓. อทฺธนิมฺมาเน ในอรรถ กำหนดระยะทาง

- **อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสำ.**
  เมืองสังกัสสะ (ตั้งอยู่) ในโยชน์ ท. ๔ จากเมืองมถุรานี้
- **ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมตฺถเก สาวตฺถิ.**
  เมืองสาวัตถี (ตั้งอยู่) ในที่สุดแห่งโยชน์ ๔๕ จากเมืองราชคฤห์

๔. กาลนิมฺมาเน ในอรรถ กำหนดกาลเวลา

- **อิโต เอกนวุติกปฺปมตฺถเก วิปสฺสี ภควา โลเก อุทปาทิ.**
  พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในโลก ในที่สุดแห่งกัป ๙๑ จากกัปนี้
- **อิโต วสฺสสหสฺสจฺจเยน พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ.**

พระพุทธเจ้า จักทรงอุบัติขึ้น ในโลก โดยกาลล่วงไป แห่งพันแห่งปี จากปีนี้

๕. ตฺวาปจฺจยนฺตสฺส โลโป ลบบทที่มี ตฺวา ปัจจัยอยู่ท้าย แต่ยังเหลืออรรถอยู่

- **ปาสาทา** (อภิรุหิตฺวา) **สงฺกเมยฺย**. (ขึ้นแล้ว) สู่ปราสาท พึงลง
- **หตฺถิกฺขนฺธา** (อภิรุหิตฺวา) **สงฺกเมยฺย**. (ขึ้นแล้ว) พึงลง จากคอของช้าง
- **อภิธมฺมา** (สุณิตฺวา) **ปุจฺฉนฺติ**. (ฟังแล้ว) ย่อมถาม จากพระอภิธรรม
- **อภิธมฺมา** (ปริตฺวา) **กถยนฺติ**. (เรียนแล้ว) ย่อมบอกสอน จากพระอภิธรรม
- **อาสนา** (นิสีทิตฺวา) **วุฏฺเหยฺย**. (นั่งแล้ว) พึงลุกขึ้น จากอาสนะ

๖. ทิสตฺถวาจีหิ โยเค ทิสตฺเถ จ ในที่ประกอบด้วยศัพท์กล่าวอรรถ ทิศ

- **อิโต สา ปุริมา ทิสา**. ทิศนั้น เป็นทิศตะวันออก จากที่นี้
- **อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา**. ทิศนั้น เป็นทิศใต้ จากที่นี้
- **อิโต สา ปจฺฉิมา ทิสา**. ทิศนั้น เป็นทิศตะวันตก จากที่นี้
- **อิโต สา อุตฺตรา ทิสา**. ทิศนั้น เป็นทิศเหนือ จากที่นี้
- **อวีจิโต อุปริ ภวคฺคา**. ภวัคคพรหม (มีอยู่) ในทิศเบื้องบน จากนรกอเวจี
- **อุทฺธํ ปาทตลา**. เบื้องบน จากพื้นแห่งเท้า
- **อโธ เกสมตฺถกา**. เบื้องล่าง แต่ปลายแห่งผม
- **ปุรตฺถิมโต**. ในทิศตะวันออก
- **ทกฺขิณโต**. ในทิศใต้

๗. วิภตฺเต ในที่จำแนกคุณพิเศษต่างๆ

- **ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ**.
  ธรรมที่ประณีตกว่าหรือประเสริฐกว่า กว่า(ธรรมที่ทรงแสดงแล้ว)ใด ย่อมไม่มี
- **อตฺตทนฺโต ตโต วรํ**. บุคคลผู้มีตนอันฝึกแล้ว ประเสริฐ กว่าสัตว์ที่ฝึกแล้วนั้น
- **กิญฺจาปิ ทานโต สีลเมว วรํ**. ศีลนั่นแล ประเสริฐ กว่าทาน แม้ก็จริง
- **ตโต มยา สุตา อสฺสุตเมว พหุตรํ**. พระสูตรอันเรา ไม่ได้ฟัง มีมากกกว่า
  กว่าพระสูตรที่ฟังแล้ว
- **สีลเมว สุตา เสยฺโย**. ศีลนั่นแล ประเสริฐกว่า กว่าการฟัง
- **ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโย**.
  สิ่งที่ประเสริฐกว่า กว่าลัทธิปาสัณฑะ ๙๖ คือ พระวินัยของพระสุคต

๘. อารติปฺปโยโค ในที่ประกอบด้วยศัพท์กล่าวอรรถ การงดเว้น

- **อสทฺธมฺมา อารติ**. การเว้น จากอสัทธรรม
- **วิรติ ปาปา**. การเว้น จากบาป
- **ปาณาติปาตา เวรมณิ**. การเว้น จากการทำสัตว์ให้ตกล่วงไป (ฆ่าสัตว์)
- **อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต**. ผู้งดเว้น จากการลักสิ่งของอันเขาไม่ได้ให้
- **อปฺปฏิวิรโต มุสาวาทา**. ผู้ไม่งดเว้น จากการพูดปด

๙. สุทฺธตฺถปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วยศัพท์กล่าวอรรถ บริสุทธิ์ หมดจด

- **โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ อสํสฏฺโฐ.** เป็นผู้ไม่แปดเปื้อน คือ หมดจด จากธรรม ท. อันบุคคลพึงอยากได้
- **มาติโต จ ปิติโต จ สุทฺโธ อนุปกุฏฺโฐ อครหิโต.** ผู้หมดจด จากฝ่ายมารดา และจากฝ่ายบิดา ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกติเตียน

๑๐. ปโมจนตฺถปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วยศัพท์กล่าวอรรถ พ้น

- **ปริมุตฺโต ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.** เรา ย่อมกล่าว ว่า พ้นขาดแล้ว จากทุกข์
- **มุตฺโต มารพนฺธนา.** พ้นแล้ว จากบ่วงแห่งมาร (จากเครื่องผูกคือมาร)
- **น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา.** (ชน ท.) เหล่านั้น ย่อมไม่พ้น จากความตาย
- **มุตฺโตหํ สพฺพปาเสหิ.** เรา หลุดพ้นแล้ว จากบ่วงทั้งปวง ท.

๑๑. เหตฺวตฺเถ หลังจากสัพพนาม ในอรรถเหตุ

- **กสฺมา นุ ตุมฺหํ ทหรา น มียเร.** เพราะเหตุอะไรหรือ คนหนุ่มสาว ท. (ในตระกูล) ของท่าน ท. ย่อมไม่ตาย
- **กสฺมา อิเธว มรณํ ภวิสฺสติ.** เพราะเหตุอะไร ความตาย จักมี ในที่นี้นั่นเทียว
- **กสฺมา เหตุนา.** เพราะเหตุอะไร
- **ยสฺมา จ กมฺมานิ กโรนฺติ.** ย่อมกระทำ ซึ่งกรรม ท. เพราะเหตุใด
- **ยสฺมาติห ภิกฺขเว.** ดูก่อนภิกษุ ท. เพราะเหตุใด ... ในพระธรรมวินัยนี้
- **ตสฺมาติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ.** ดูก่อนภิกษุ ท. เพราะเหตุนั้น ในพระธรรมวินัยนี้ (อันเธอ ท.) พึงศึกษา (พึงสำเหนียก) อย่างนี้
- **ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺรหฺมณ.** ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเหตุนั้น เรา จึงเป็นพระพุทธเจ้า
- **ยสฺมา การณา.** เพราะเหตุใด
- **ตสฺมา การณา.** เพราะเหตุนั้น
- **กึ การณา.** เพราะเหตุอะไร
- **กึ กรณํ.** เพราะเหตุอะไร
- **ตํ กิสฺส เหตุ.** นั้น เพราะอะไร (เพราะอะไรเป็นเหตุ)
- **กิสฺส ตุมฺเห กิลมถ.** เพราะเหตุอะไร ท่าน ท. ย่อมลำบาก

ตติยา ตติยาวิภัตติ ลงในอรรถเหตุ ด้วยสูตร เหตฺวตฺเถ จ.

- **เกน เหตุนา.** เพราะเหตุอะไร
- **เกน การเณน.** เพราะเหตุอะไร
- **เยนมิเธกจฺเจ สตฺตา.** เพราะเหตุใด สัตว์ ท. บางพวก ในโลกนี้
- **เตน นิมิตฺเตน.** เพราะเหตุนั้น
- **เตน วุตฺตํ.** (วจนํ). เพราะเหตุนั้น (คำ อันท่าน) กล่าวแล้ว

๑๒. วิวิตฺตํ นาม ในที่ประกอบด้วยศัพท์อรรถว่า สงบ สงัด

- **วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมา.** สงัดแล้ว จากธรรมอันเป็นบาป (ลามก)
- **วิวิจฺเจว กาเมหิ.** สงัดแล้วนั่นเทียว จากกาม ท.
- **วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ.** สงัดแล้ว จากธรรม ท. อันเป็นอกุศล

๑๓. **ปมาณตฺเถ ตติยา** ตติยาวิภัตติ ลงในอรรถ กะขนาด

- **อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ.** ๑ โยชน์ โดยส่วนยาว และโดยส่วนกว้าง
- **คมฺภีรโต จ ปุถุลโต จ โยชนํ จนฺทภาคาย ปริมาณํ.**
  ๑ โยชน์ โดยส่วนลึก และโดยส่วนกว้าง เป็นปริมาณ ของแม่น้ำจันทภาคา
- **ปริกฺเขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมปเทโส.**
  มัชฌิมประเทศ มีพื้นที่ ๙๐๐ โยชน์ โดยรอบ

๓๑๓. **ทีโฆเรหิ.** (๑ บท, อาเทสวิธิสูตร)
หลังจาก ทีฆ และ โอร ศัพท์ อาเทศ สฺมา เป็น โส บ้าง

- **ทีฆโส นววิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา ปมาณิกา กาเรตพฺพา.**
  ประมาณ ท. แห่งคืบสุคตมาตรา ๙ คืบ จากด้านยาว (อันภิกษุ) พึงให้กระทำ
- **ทีฆโส ทีฆมฺหา วา.** จากด้านยาว
- **โอรโส โอรมฺหา วา.** จากฝั่งใน
- **โยชนํ อายาเมน.** ๑ โยชน์ จากด้านยาว (โดยส่วนยาว)
- **โยชนํ วิตฺถาเรน.** ๑ โยชน์ จากด้านกว้าง (โดยส่วนกว้าง)
- **โยชนํ อุพฺเพเธน สาสปราสิ.** กองแห่งเมล็ดผักกาด ๑ โยชน์ จากด้านสูง (โดยส่วนสูง)

๑๔. **ปุพฺพโยเค** ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ปร ศัพท์เป็นต้น ในอรรถ เทสะ และ กาละ

- **ปุพฺเพว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา.** ดูก่อนภิกษุ ท. ในกาลก่อนนั่นเทียว แต่การตรัสรู้ ของเรา
- **อิโต ปุพฺเพ อวิชฺชา นาโหสิ.** ในกาลก่อน แต่กาลนี้ (อวิชชา) ไม่มีแล้ว
- **ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา.** ปัจจันตชนบท ท. (มีอยู่) ในภายนอก จากที่นั้น
- **ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา.** วิภัตติและปัจจัย ท. (ย่อมลง) ข้างหลัง จากธาตุและลิงค์ ท.
- **ตโต อปเรน สมเยน.** ในสมัยอื่น จากสมัยนั้น
- **ตโต อุตฺตริมฺปิ.** แม้ยิ่งขึ้น กว่านั้น

๑๕. **พนฺธนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์อรรถเหตุของการผูก ลงปัญจมีและตติยา

- **สตสฺมา พทฺโธ นโร รญฺญา.** ผู้คน อันพระราชา ผูกมัด เพราะหนี้ ๑๐๐
- **สเตน พทฺโธ นโร รญฺญา.** ผู้คน อันพระราชา ผูกมัด เพราะหนี้ ๑๐๐

๑๖. **คุณวจเน** ในการสรรเสริญคุณ ลงปัญจมีและตติยา

- **อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา.** พระราชา ทรงรักษา ซึ่งชน เพราะความเป็นใหญ่
- **อิสฺสริเยน ชนํ รกฺขติ ราชา.** พระราชา ทรงรักษา ซึ่งชน เพราะความเป็นใหญ่
- **สีลโต นํ ปสํสนฺติ.** (บัณฑิต ท.) ย่อมสรรเสริญ ซึ่งบุคคลนั้น เพราะศีล
- **สีเลน นํ ปสํสนฺติ.** (บัณฑิต ท.) ย่อมสรรเสริญ ซึ่งบุคคลนั้น เพราะศีล
- **ปญฺญาย วิมุตฺติมโน.** มีจิตหลุดพ้น เพราะปัญญาณาณ

๑๗. **ปญฺเห** ในการถาม

- **กุโตสิ ตฺวํ.** (กุโต อาคโตสิ ตฺวํ) ท่าน (เป็นผู้มาแล้ว) จากที่ไหน
- **กุโตสิ ภวํ.** ท่านผู้เจริญ ท่าน (เป็นผู้มาแล้ว) จากที่ไหน

๑๘. **กถเน** ในการตอบ

- **ปาฏลิปุตฺตโต.** จากเมืองปาฏลีบุตร

๑๙. **โถกตฺเถ อสตฺววจเน** ในการกล่าวอันไม่ใช่สิ่งของมีอรรถเล็กน้อย ลงปัญจมีและตติยา

- **โถกา มุจฺจติ.** ย่อมพ้นไป เล็กน้อย
- **โถเกน มุจฺจติ.** ย่อมพ้นไป โดยเล็กน้อย
- **อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ.** ย่อมพ้นไป ประมาณเล็กน้อย
- **อปฺปมตฺตเกน มุจฺจติ.** ย่อมพ้นไป โดยประมาณเล็กน้อย
- **กิจฺฉา มุจฺจติ.** ย่อมพ้นไป ยาก
- **กิจฺเฉน มุจฺจติ.** ย่อมพ้นไป โดยยาก

๒๐. **อกตฺตริ** ในที่ไม่ใช่กัตตุการกะ ในอรรถเหตุแห่งการรู้

- **กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลฺลตฺตา อุปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญฺญาณํ.**
  จักขุวิญญาณ ย่อมเป็นอันเกิดขึ้น เพราะกรรม (อันบุคคล) กระทำแล้ว สั่งสมแล้ว พอกพูนขึ้นแล้ว แผ่ไปแล้ว
- **น ตาวิทํ นามรูปํ อเหตุกํ สพฺพตฺถ สพฺพทา สพฺเพสญฺจ เอกสทิสภาวาปตฺติโต.**
  นามและรูปนี้ ไม่ใช่ไม่มีเหตุ เพราะมีสภาพอันถึงความเหมือนกัน ของสัตว์ ท. ทั้งปวง ในภูมิทั้งปวง และในกาลทั้งปวง

คาถาไตรลักษณ์

หุตฺวา อภาวโตนิจฺจา อุทยพฺพยปีฬนา
ทุกฺขา อวสวตฺติตฺตา อนตฺตาติ ติลกฺขณํ.

สังขารทั้งหลาย มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑. **หุตฺวา อภาวโตนิจฺจา** เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะไม่มีอะไร
๒. **อุทยพฺพยปีฬนา ทุกฺขา** เป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดและความดับบีดคั้น
๓. **อวสวตฺติตฺตา อนตฺตา** ไม่มีตัวตน เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ

๓๑๔. การณตฺเถ จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถเหตุ บ้าง

การณ วิ. - **กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ การณํ.** กระทำผลของตน ชื่อว่า การณะ

อุ. - **อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ.**
หนทางอันยาวไกลนี้ (อันเราและท่าน) ท่องไปแล้ว เที่ยวไปแล้ว อย่างนี้ เพราะไม่รู้แจ้ง เพราะไม่แทงตลอด เพราะไม่เห็น ซึ่งอริยสัจ ท. ๔ ตามความเป็นจริง

- **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา.** เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขาร ท. (ย่อมมี)
- **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ.** เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณ (ย่อมมี)
- **อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ.**
เพราะการดับด้วยวิราคะโดยไม่มีเหลือ แห่งอวิชชานั่นเทียว การดับแห่งสังขาร (ย่อมมี)

- **สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ**. เพราะความดับแห่งสังขาร ความดับแห่งวิญญาณ (ย่อมมี)
- **วิญฺญาณนิโรธา** ... เพราะความดับแห่งวิญญาณ เป็นต้น

สรุป ปัญจวิภัตยัตถเภทะ

กสฺมึ อตฺเถ ปญฺจมี. ปัญจมีวิภัตติ ลงในอรรถอะไรบ้าง ? ลงในอรรถ ๔ อย่าง คือ

๑. **นิทฺทิฏฐวิสยาปาทานะ** อปาทานะที่มีกิริยาปรากฏ
๒. **อุปาตตวิสยาปาทานะ** อปาทานะที่จะต้องเติมกิริยาเข้ามา
๓. **อนุเมยยวิสาปาทานะ** อปาทานะที่คาดคะเนหากิริยา
๔. **เหตฺวัตถะ** อรรถเหตุ

จบ ปัญจมีวิภัตยัตถเภทะ

๓.๖. ฉัฏฐีวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของฉัฏฐีวิภัตติ

๓๑๕. **สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถสามี

๓๑๖. **ยสฺส วา ปริคฺคโห, ตํ สามี.** (๕ บท, สัญญาสูตร)
เจ้าของทรัพย์ ชื่อว่า สามี

วาศัพท์ ให้เรียกว่า สามี แม้ในที่ประกอบด้วย สามิ ตพฺพ รุช ศัพท์เป็นต้น

สามี ๓

๑. **วิเสสนะ** บทขยายความที่เป็นภินนาธิกรณะ ในวิเสสนะ ๒ อย่าง
(๑) **ตุลฺยาธิกรณะ** บทขยายมีลิงค์ วิภัตติ และวจนะ เหมือนกับบทตั้ง
เช่น โส ปุริโส, สา กญฺญา, ตํ กุลํ
(๒) **อตุลฺยาธิกรณะ** หรือ **ภินนาธิกรณะ** บทขยายมีลิงค์ วิภัตติ และวจนะ ต่างจากบทตั้ง
เช่น **รญฺโญ ปุริโส ราชปุริโส**. บุรุษของพระราชา ราชบุรุษ

๒. **ฐานี** บทอันเป็นที่ตั้งของการกระทำ หรือบทเดิม
เช่น **โอ อวสฺส**. เพราะพยัญชนะ อาเทศ อว เป็น โอ
(โอ เป็น ฐานะ, อว เป็น ฐานี)

๓. **อาคมี** ที่ควรลงอักษาอาคม
เช่น **โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิ**. เพราะสระหลัง ลง คฺ อาคมหลังจาก ปุถ บ้าง
(โค เป็น อาคม, สเร เป็น อาคมี)

วิเสสนะ คู่กับ วิเสสยะ วิเสสสะ วิเสสิตัพพะ

วิเสสนะ หรือ **คุณศัพท์** คือ บทที่ขยายเนื้อความให้พิเศษขึ้น ให้เห็นคุณพิเศษต่างๆของบทอื่น
เช่น **คุณวา ปุริโส** บุรุษผู้มีคุณ (**คุณวา** เป็นตุลยาธิกรณวิเสสนะ)
รญฺโญ ปุริโส บุรุษ ของพระราชา (**รญฺโญ** อตุลยาธิกรณวิเสสนะ)

วิเสสยะ หรือ **วิเสสสะ** หรือ **วิเสสิตัพพะ** คือ บทสุทธนามที่ควรถูกขยายเนื้อความให้พิเศษขึ้น
เช่น **ปุริโส** บุรุษ, **กญฺญา** สาวน้อย, **จิตฺตํ** จิต

วิเสสน วิ. - **วิเสเสตีติ วิเสสนํ**. คำที่ทำให้เนื้อความพิเศษขึ้น ชื่อว่า วิเสสนะ (บทขยาย)
วิเสสย วิ. - **วิเสสียตีติ วิเสสยฺ**. คำที่ถูกทำให้เนื้อความพิเศษขึ้น ชื่อว่า วิเสสยะ (บทตั้ง)

คาถา

กฺริยาการกสญฺชาโต อสฺเสทมฺภาวเหตุโก
สมฺพนฺโธ นาม โส อตฺโถ ตตฺถ ฉฏฺฐี วิธียเต.

ปารตนฺตฺยํ หิ สมฺพนฺโธ ตตฺถ ฉฏฺฐี ภเว ติโต
อุปาธิฏฺฐานาคมิโต น วิเสสฺยาทิโต ติโต.

อรรถอันเกิดจากกิริยาการกะ (เป็นการกะโดยโยงถึงกิริยาที่ไม่สัมพันธ์กัน) เป็นเหตุแห่งความสัมพันธ์กันว่า สิ่งนี้ของบุคคลนั้น ชื่อว่าสัมพันธะ, ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถสัมพันธะนั้น

ความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ชื่อว่าสัมพันธะ, ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถสัมพันธะ ๓ อย่าง คือ ๑. **วิเสสนะ** เป็นผู้ทำให้พิเศษขึ้น ๒. **ฐานี** ที่ตั้งแห่งความเปลี่ยนแปลง ๓. **อาคมี** ที่ตั้งแห่งการลงอักษรอาคม

ฉัฏฐีวิภัตติ ไม่ลงหลังจากศัพท์ ๓ อย่าง คือ วิเสสยะ ฐานะ และ อาคมะ

วิเสสนโต ฉัฏฐีวิภัตติ ลงหลังจาก (๒) อตุลฺยาธิกรณวิเสสนะ ในอรรถสัมพันธะ

- **รญฺโญ ปุริโส.** บุรุษ ของพระราชา

บทว่า **รญฺโญ** พระราชาทำบุรุษให้พิเศษขึ้น จึงเป็นวิเสสนะ อุปาธิ
บทว่า **ปุริโส** บุรุษถูกพระราชาทำให้พิเศษขึ้น จึงเป็นวิเสสยะ วิเสสิตัพพะ

๑. **ภณฺเฑน สมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับสิ่งของ (ภัณฑสัมพันธาตุลยาธิกรณวิเสสนะ)

- **ปหูตํ เม ธนํ สกฺก.** ข้าแต่ท้าวสักกะ ทรัพย์ ของข้าพเจ้า เพียงพอแล้ว
- **เอกสฺส ปฏิวีโส.** ส่วนแบ่ง ของบุคคลคนเดียว
- **ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํ.** บาตรและจีวร ของภิกษุ

๒. **สมีปสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า ใกล้ (สมีปสัมพันธาตุลยาธิกรณวิเสสนะ)

- **อมฺพวนสฺส อวิทูเร.** ในที่ใกล้ แห่งสวนมะม่วง
- **นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.** ในที่ใกล้ แห่งพระนิพพานนั่นเทียว

๓. **สมูหสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า หมู่ กลุ่ม กอง (สมูหสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **สุวณฺณสฺส ราสิ.** กอง แห่งทอง
- **ภิกฺขูนํ สมูโห.** หมู่ แห่งภิกษุ ท.

๔. **อวยวสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า อวัยวะ ส่วน (อวยวสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **มนุสฺสสฺเสว เต สีสํ.** ศีรษะ ของเจ้า เหมือนของมนุษย์นั่นเทียว
- **รุกฺขสฺส สาขา.** กิ่ง ของต้นไม้

๕. **วิการสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า เปลี่ยนแปลง แปรรูป (วิการสัมพันธาตุลยา..)

- **สุวณฺณสฺส วิกติ.** การแปรรูป แห่งทอง
- **ภฏฺฐธญฺญานํ สตฺตุ.** ข้าวสัตตุ ของแป้งธัญพืช ท.

๖. **การิยสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า ผล (การิยสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **ยวสฺส องฺกุโร.** หน่อ แห่งข้าว
- **เมฆสฺส สทฺโท.** เสียง ของเมฆ (เสียงฟ้าร้อง)
- **ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว.** แม้บุตร ท. ของเขา มีมาก
- **กมฺมานํ ผลํ วิปาโก.** เป็นผล เป็นวิบาก แห่งกรรม ท.

๗. **อวตฺถาสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า กำหนด (อวัตถาสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **ขนฺธานำ ปาตุภาโว.** ความมีปรากฏ แห่งขันธ์ ท.
- **ขนฺธานำ ชรา.** ความคร่ำคร่า แห่งขันธ์ ท.
- **ขนฺธานำ เภโท.** ความแตกดับ แห่งขันธ์ ท.

๘. **ชาติสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า เชิดกำเนิด (ชาติสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **มนุสฺสสฺส ภาโว.** ความเป็น แห่งมนุษย์
- **มนุสฺสานำ ชาติ.** การเกิด ของมนุษย์ ท.

๙. **คุณสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า คุณลักษณะ (คุณสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **สุวณฺณสฺส วณฺโณ.** ผู้มีผิวพรรณดุจผิวพรรณ แห่งทอง
- **วณฺโณ น ขียเถ ตถาคตสฺส.** พระฉวีวรรณ ของพระตถาคต ไม่พึงเศร้าหมอง
- **พุทฺธสฺส คุณโฆโส.** การประกาศคุณ ของพระพุทธเจ้า
- **ปุปฺผานำ คนฺโธ.** กลิ่น ของดอกไม้ ท.
- **ผลานำ รโส.** รส ของผลไม้ ท.
- **จิตฺตสฺส ผุสนา.** การกระทบกระเทือน แห่งจิต
- **สิปฺปิกานำ สตำ นตฺถิ.** ๑๐๐ กหาปณะ ย่อมไม่มี แก่ช่างผู้มีศิลปะ ท.
- **ติลานำ มุฏฺฐิ.** กำ แห่งงา ท.
- **เตสำ สมาโยโค.** การรวมกันครบถ้วน (แห่งธรรม ท.) เหล่านั้น
- **สนฺธิโน วิโมกฺโข.** ความพ้น จากการปฏิสนธิ
- **ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมึ อารพฺภ ปุพฺพจริยำ วา.** ปรารภ ซึ่งปัญญาบารมี หรือซึ่งบุพพจริยา ของพระตถาคต
- **สุขำ เต.** ความสุข ของท่าน
- **ทุกฺขำ เต.** ความทุกข์ ของท่าน
- **เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ.** ความปริวิตก แห่งจิต ได้เกิดขึ้นแล้ว
- **ปญฺญาย ปฏุภาโว.** ความเฉียบแหลม แห่งปัญญา
- **รูปสฺส ลหุตา.** ความเบา แห่งรูป
- **รูปสฺส มุทุตา.** ความอ่อน แห่งรูป
- **รูปสฺส อุปจโย.** ความก่อตัวขึ้น แห่งรูป

๑๐. **กฺริยาสมฺพนฺเธ** ในที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถ กิริยา (กริยาสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **ปาทสฺส อุกฺขิปนำ.** การยกขึ้น แห่งเท้า
- **ปาทสฺส อวกฺเขปนำ.** การเหยียบลง แห่งเท้า
- **หตฺถสฺส สมิญฺชนำ.** การคู้เข้า แห่งแขน
- **ปาทานำ สมิญฺชนำ.** การเหยียดออก แห่งเท้า ท.
- **ธาตูนำ คมนำ.** การเดินไป แห่งธาตุ ท.
- **ธาตูนเยว ฐานำ.** การยืนอยู่ แห่งธาตุ ท. นั่นเทียว
- **ธาตูนำ นิสชฺชา.** การนั่งอยู่ แห่งธาตุ ท.
- **ธาตูนำ สยนำ.** การนอนอยู่ แห่งธาตุ ท.

นามโคตฺตาทิ เจ้าของชื่อและโคตร เป็นต้น (นามโคตตาทิสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **ตสฺส การณํ.** เหตุ แห่งผลนั้น
- **ตสฺส มาตาปิตโร.** มารดาและบิดา ท. ของบุคคลนั้น
- **ตสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ.** ได้ปรากฏขึ้นแล้ว ในเบื้องหน้า ของ(พระผู้มีพระภาค)นั้น
- **ตสฺส ปจฺฉโต.** ข้างหลัง ของบุคคลนั้น
- **นครสฺส ทกฺขิณโต.** ด้านทิศใต้ แห่งพระนคร
- **วสฺสานํ ตติเย มาเส.** ในเดือนที่ ๓ แห่งฤดูฝน ท.
- **น ตสฺส อุปมา.** ข้ออุปมาของวัตถุนั้น กระทำได้ไม่ง่าย (สุกรา)
- **กุเวรสฺส พลิ.** พลีกรรม ของท้าวกุเวร

ฐานิโต ฉัฏฐีวิภัตติ ลงหลังจากฐานี ที่จะถูกเปลี่ยนแปลง (ฐานีสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **ยเมทนฺตสฺสาเทโส.** เพราะสระหลัง อาเทศ เอ เป็น ย บ้าง (เอ - ฐานี, ย - ฐานะ)
- **โอ อวสฺส.** เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศ อว เป็น โอ (อว - ฐานี, โอ - ฐานะ)

อาคมิโต ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในที่ควรลงอักษรอาคม (อาคมีสัมพันธาตุลยาธิกรณ..)

- **ปุถสฺสาคโม.** คฺ อาคม ลงหลังจาก ปุถ (ปุถ - อาคมี, คฺ - อาคมะ)

สามิโยเค ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในที่ประกอบด้วยศัพท์อรรถว่า เป็นใหญ่ (สามีสัมพันธาตุลยา..)

- **เทวานมินฺโท.** จอม แห่งเทวดา ท.
- **มิคานํ ราชา.** ราชา แห่งเนื้อ ท.

ตพฺพรุชาทิโยเค ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในที่มี ตพฺพ ปัจจัย และ รุช ธาตุเป็นต้น (ตัพพรุชาทิสัม..)

- **มหาเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ.**
  ควรโพนทะนา ควรฟ้องร้อง ควรร้องเรียน (ในสำนัก) แห่งมหาเสนาบดี ท.
- **เทวทตฺตสฺส รุชติ.** (โรค) ย่อมเสียดแทง (ซึ่งตา) ของนายเทวทัต
- **ตสฺส โรโค อุปฺปชฺชติ.** ความเจ็บป่วย ของบุคคลนั้น ย่อมเกิดขึ้น (กำเริบ)
- **รชกสฺส วตฺถํ ททาติ.** ย่อมให้ ซึ่งผ้า (ในมือ) ของช่างย้อม
- **มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺปี.** ความสะดุ้งกลัว (ของบุคคล) ผู้กล่าวซึ่งคำเท็จ

จบสูตร สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.

๓๑๗. **ฉฏฺฐี จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถตติยาและสัตตมี บ้าง

ยชสฺส กรเณ ในอรรถตติยากรณะ ของธาตุที่มีอรรถว่า บูชา

- **ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ.** ย่อมบูชา ซึ่งพระพุทธเจ้า ด้วยดอกไม้
- **ปุปฺเผน พุทฺธํ ยชติ.** ย่อมบูชา ซึ่งพระพุทธเจ้า ด้วยดอกไม้
- **ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ.** ย่อมบูชา ซึ่งไฟ ด้วยน้ำมันเปรียง

สุหิตตฺถโยเค ในที่ประกอบด้วยธาตุอรรถว่า เต็ม ในอรรถตติยากรณะ

- **ปตฺตํ โอทนสฺส ปูเรตฺวา.** ยังบาตร ให้เต็มแล้ว ด้วยข้าวสวย

- **อิมเมว กายํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ.**
  ย่อมพิจารณา ซึ่งกายนี้นั่นเทียว อันเต็ม ด้วยของไม่สะอาด อันมีประการต่างๆ
- **ปูรํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส.** อันเต็ม ด้วยเงินและทอง
- **ปูรติ พาโล ปาปสฺส.** คนพาล ย่อมเต็ม ด้วยบาป

ตุลฺยตฺถกิมลมาทิโยเค ในที่ประกอบด้วยศัพท์อรรถ เหมือน, กีศัพท์, อลํศัพท์ เป็นต้น

- **ปิตุสฺส ตุลฺโย.** ผู้เหมือน กับบิดา
- **ปิตรา ตุลฺโย.** ผู้เหมือน กับบิดา
- **มาตุ สทิโส.** ผู้เช่น กับมารดา
- **มาตรา สทิโส.** ผู้เช่น กับมารดา
- **กึ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส.** จะมีประโยชน์อะไร ด้วยวัตถุนั้น อันเรายินดีแล้ว
- **กึ เตน ตุฏฺเฐน.** จะมีประโยชน์อะไร ด้วยวัตถุนั้น อันเรายินดีแล้ว
- **อลํ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส.** พอแล้ว ด้วยวัตถุนั้น อันเรายินดีแล้ว

กตฺตริ กิตปฺปจฺจยโยเค ในที่ประกอบด้วยกิตปัจจัย ในอรรถตติยากัตตา

- **โสภนา กจฺจายนสฺส กติ.** กิริยา อันพระกัจจายนะ กระทำ มีความงดงาม
- **โสภนา กจฺจายเนน กติ.** กิริยา อันพระกัจจายนะ กระทำ มีความงดงาม
- **รญฺโญ สมฺมโต.** อันพระราชา ทรงแต่งตั้งแล้ว
- **รญฺญา สมฺมโต.** อันพระราชา ทรงแต่งตั้งแล้ว
- **รญฺโญ ปูชิโต.** อันพระราชา ทรงบูชาแล้ว
- **รญฺโญ สกฺกโต.** อันพระราชา ทรงสักการะแล้ว
- **รญฺโญ อปจิโต.** อันพระราชา ทรงกราบไหว้แล้ว
- **รญฺโญ มานิโต.** อันพระราชา ทรงนอบน้อมแล้ว
- **อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตาสติ อปริภุตฺตา.**
  ดูก่อนภิกษุ ท. กายคตาสติ อันภิกษุ ท. เหล่าใด ไม่เจริญแล้ว,
  อมตธรรม อันภิกษุ ท. เหล่านั้น ไม่ได้ดื่มด่ำแล้ว

สตฺตมิยตฺเถ กุสลาทิโยเค ในที่ประกอบด้วย กุสล ศัพท์เป็นต้น ในอรรถสัตตมี

- **กุสลา นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย.**
  หญิง ท. ๔ คน ผู้ฝึกฝนมาดีแล้ว เป็นผู้ฉลาด ในการฟ้อนรำและขับร้อง
- **กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ.** ท่าน เป็นผู้ฉลาด ในชิ้นส่วนน้อยใหญ่ ท. ของรถ
- **กุสโล มคฺคสฺส.** เป็นผู้ฉลาด ในหนทาง (หรือในมรรค)
- **กุสโล อมคฺคสฺส.** เป็นผู้ฉลาด ในที่ไม่ใช่หนทาง
- **สนฺติ หิ ภนฺเต อุฬารา ยกฺขา ภควโต ปสนฺนา.**
  ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. ก็ยักษ์ ท. ผู้เป็นใหญ่ ผู้เลื่อมใสแล้ว ในพระผู้มีพระภาค มีอยู่
- **ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุ.** ๓ ครั้ง ใน ๑ วัน
- **ทิวเส ติกฺขตฺตุ.** ๓ ครั้ง ใน ๑ วัน
- **มาสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุ.** ๒ ครั้ง ใน ๑ เดือน

๓๑๘. ทุติยาปญฺจมีนญฺจ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถทุติยาและปัญจมี บ้าง

ทุติยตฺเถ กมฺมนิ กิตกโยเค ในที่ประกอบด้วยกิตกปัจจัย ในอรรถทุติยากรรม

- **ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร.** (บุคคล ท.) ผู้ว่ากล่าว ซึ่งบุคคลนั้น มีอยู่
- **สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร.** (บุคคล ท.) ผู้กระทำ ซึ่งการงาน โดยรวดเร็ว
- **อมตสฺส ทาตา.** (บุคคล) ผู้ให้ ซึ่งอมตะ
- **ภินฺนานำ สนฺธาตา.** ผู้สมาน ซึ่งผู้แตกแยก ท.
- **สหิตานำ อนุปฺปทาตา.** ผู้สนับสนุน ซึ่งผู้พร้อมเพรียงกัน ท.
- **โพเธตา ปชาย.** ผู้ยังหมู่สัตว ให้รู้
- **กมฺมสฺส การโก นตฺถิ.** ผู้กระทำ ซึ่งการงาน ไม่มี
- **วิปากสฺส จ เวทโก.** ผู้เสวย ซึ่งวิบาก
- **อวิสำวาทโก โลกสฺส.** ผู้ไม่หลอกลวง ซึ่งชาวโลก
- **ปาปานำ อกรณำ สุขำ.** การไม่กระทำ ซึ่งบาป ท. เป็นความสุข
- **จตุนฺนำ มหาภูตานำ อุปาทาย ปสาโท.** ปสาทรูป (ย่อมมี) เพราะอาศัย ซึ่งมหาภูตรูป ท. ๔
- **อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานำ ราโค.**
  อันบุคคลผู้ไม่ใช่ช่างย้อม สามารถย้อม ซึ่งผ้า ท. น่าอัศจรรย์
- **อจฺฉริโย อโคปาลเกน คาวีนำ โทโห.**
  อันบุคคลผู้ไม่ใช่คนเลี้ยงโค สามารถรีด ซึ่งแม่โค ท. น่าอัศจรรย์

สริจฺฉาทีนำ กมฺมนิ ในอรรถทุติยากรรม ของ สร อละ อิสุ ธาตุเป็นต้น

- **มาตุ สรติ, มาตรำ สรติ.** ย่อมระลึกถึง ซึ่งมารดา
- **น เตสำ โกจิ สรติ สตฺตานำ กมฺมปฺปจฺจยา.**
  ใครๆ ย่อมไม่ระลึกถึง (ซึ่งเปรต ท.) เหล่านั้น เพราะเหตุแห่งกรรม ของสัตว์ ท.
- **ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ. ปุตฺตมิจฺฉติ.** ย่อมปรารถนา ซึ่งบุตร

กโรติสฺส ปติยตเน ในอรรถปรุง แต่ง ของ กร ธาตุ

- **อุทกสฺส ปติกุรุเต.** ย่อมปรุง ซึ่งน้ำ
- **อุทกำ ปติกุรุเต.** ย่อมปรุง ซึ่งน้ำ
- **กณฺฑสฺส ปติกุรุเต.** ย่อมแต่ง (ดัด) ซึ่งลูกศร
- **กณฺฑำ ปติกุรุเต.** ย่อมแต่ง (ดัด) ซึ่งลูกศร

ปญฺจมิยตฺเถ ปริหานิภยตฺถโยเค ในที่มีอรรถว่า เสื่อม และ ภัย

- **อสฺสสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ.** (สัตว์ ท.) ย่อมเสื่อม เพราะไม่ได้ฟัง ซึ่งธรรม
- **กึ นุ โข อหำ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ.** เพราะอะไรหรือ เรา ย่อมกลัว จากความสุขนั้น
- **สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส.** (สัตว์ ท.) ทั้งปวง ย่อมสะดุ้งกลัว จากการลงทัณฑ์
- **สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน.** (สัตว์ ท.) ทั้งปวง ย่อมกลัว จากความตาย
- **ภีโต จตุนฺนำ อาสีวิสานำ.** กลัวแล้ว จากอสรพิษ ท. ๔ จำพวก

กฺวจีติ กึ ไม่ลงฉัฏฐีวิภัตติบ้าง แต่ลง ทุติยา ในอรรถกรรม

- **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา.** ผู้กระทำ (กล่าว) ซึ่งถ้อยคำ อันลึกซึ้ง
- **กาเลน ธมฺมึ กถํ ภาสิตา โหติ.** เป็นผู้กล่าว ซึ่งถ้อยคำอันประกอบด้วยธรรม ในกาลอันควร
- **ปเรสํ ปุญฺญานิ อนุโมทิตา.** ผู้อนุโมทนา ซึ่งบุญ ท. (ของชน ท.) เหล่าอื่น
- **พุชฺฌิตา สจฺจานิ.** ผู้รู้ ซึ่งสัจจะ ท.
- **กฏฺ การโก.** ผู้กระทำ (ทอ) ซึ่งเสื่อ
- **สปโว ฆาตโก.** ผู้ฆ่า ซึ่งสัตว์เลี้ยง ท.

น นิฏฺฐาทีสุ ในที่มีนิฏฐปัจจัย ไม่ลงฉัฏฐีวิภัตติ แต่ลง ทุติยา ในอรรถกรรมบ้าง

- **สุขกามี วิหารํ กโต.** ผู้ต้องการซึ่งความสุข สร้างแล้ว ซึ่งวิหาร (ตปัจจัย)
- **รถํ กตวนฺโต.** กระทำแล้ว ซึ่งรถ (วนฺตุปัจจัย)
- **รถึ กตาวี.** กระทำแล้ว ซึ่งรถ (ตาวีปัจจัย)
- **กฏฺ กตฺวา.** กระทำแล้ว ซึ่งเสื่อ (ตฺวาปัจจัย)
- **กฏฺ กโรนฺโต.** กระทำอยู่ ซึ่งเสื่อ (อนฺตปัจจัย)
- **กฏฺ กราโน.** กระทำอยู่ ซึ่งเสื่อ (มานปัจจัย)
- **กฏฺ กุรุมาโน.** กระทำอยู่ ซึ่งเสื่อ (มานปัจจัย)

สรุป ฉัฏฐีวิภัตยัตถเภทะ

กสฺมึ อตฺเถ ฉฏฺฐี. ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถอะไรบ้าง ? ลงในอรรถ ๕ อย่าง คือ

๑. **สามีสัมพันธะ** ๓ อย่าง ได้แก่

๑.๑. **อตุลยาธิกรณวิเสสนะ** สัมพันธะที่เป็นอตุลยาธิกรณวิเสสนะ คือ มีลิงค์ วิภัตติ และวจนะ ต่างจากวิเสสยะ

๑.๒. **ฐานีสัมพันธะ** สัมพันธะอันเป็นอักษรที่จะถูกเปลี่ยนแปรง

๑.๓. **อาคมีสัมพันธะ** สัมพันธะอันเป็นสถานที่ที่จะลงอาคม

๒. **ทุติยัตถะ** มีอรรถทุติยา

๓. **ตติยัตถะ** มีอรรถตติยา ๒ อย่าง คือ กรณะ และ กัตตุ

๔. **ปัญจมิยัตถะ** มีอรรถปัญจมี

๕. **สัตตมิยัตถะ** มีอรรถสัตตมี

จบ ฉัฏฐีวิภัตยัตถเภทะ

๓.๗. สัตตมีวิภัตยัตถเภทะ

ประเภทอรรถของสัตตมีวิภัตติ

๓๑๙. **โอกาเส สตฺตมี.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถโอกาสะ

๓๒๐. **โยธาโร, ตโมกาสํ.** (๔ บท, สัญญาสูตร)
การกะอันเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำ ชื่อว่า โอกาสะ

อาธาร วิ. **อาธารียติ อสฺมินฺติ อาธาโร.** สถานที่ตั้ง ชื่อว่าอาธาระ อธิกรณะ โอกาสะ

โส อยํ โอกาโส โอกาสะนี้นั้น (จะแปลว่า นี้ หรือ นั้น หรือทั้ง ๒ อย่าง) ?

ทฺวีสุ สพฺพนาเมสุ ปุพฺพเมว ปธานํ. เมื่อมีสัพพนาม ๒ ตัว ตัวหน้าเท่านั้น เป็นประธาน

โอกาสะ ๔

๑. **พฺยาปิโกกาสะ พฺยาปิกาธาระ พฺยาปิกาธิกรณะ** สถานที่ตั้งให้แผ่ไปทั่วถึง
เช่น **ติเลสุ เตลํ อตฺถิ.** น้ำมันงา มีอยู่ ในเมล็ดงา ท.

๒. **โอปสิเลสิโกกาสะ โอปสิเลสิกาธาระ โอปสิเลสิกาธิกรณะ** สถานที่ตั้งให้ติดเนื่องถึงกัน
เช่น **อาสเน นิสินฺโน สโม.** พระสงฆ์ นั่งแล้ว บนอาสนะ

๓. **สามีปิโกกาสะ สามีปิกาธาระ สามีปิกาธิกรณะ** สถานที่ตั้งอันอยู่ใกล้
เช่น **คงฺคายํ โฆโส วสติ.** คอกปสุสัตว์ ย่อมอยู่ ใกล้แม่น้ำคงคา

๔. **เวสยิโกกาสะ เวสยิกาธาระ เวสยิกาธิกรณะ** สถานที่ตั้งอันเป็นที่อยู่ตามปกติ
เช่น **อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ.** นก ท. ย่อมบินไป บนท้องฟ้า

อาธาระ ที่ตั้ง ที่รองรับ คู่กับ **อาเธยยะ** สิ่งของที่อยู่บนที่ตั้ง

พฺยาปิโกกาสะ ที่ตั้งอันมีสิ่งของที่ตั้งอยู่ แผ่ไปทั้งหมดหรือบางส่วน

- **ติเลสุ เตลํ อตฺถิ.** น้ำมันงา มีอยู่ ในเมล็ดงา ท.
- **ขีเรสุ ชลํ** (อตฺถิ). น้ำ มีอยู่ ในนมสด ท.
- **ทธิมฺหิ สปฺปิ** (อตฺถิ). เนยใส มีอยู่ ในนมส้ม

โอปสิเลสิโกกาสะ ที่ตั้งอันมีสิ่งของที่ตั้งอยู่ ติดเนื่องถึงกัน

- **กเฏ นิสีทติ เทวทตฺโต.** นายเทวทัต ย่อมนั่ง บนเสื่อ
- **อาสเน นิสินฺโน สโม.** พระสงฆ์ นั่งแล้ว บนอาสนะ
- **ถาลิยํ โอทนํ ปจติ.** ย่อมหุง ซึ่งข้าว ในหม้อ
- **ฆเฏสุ อุทกํ อตฺถิ.** น้ำ มีอยู่ ในหม้อดิน
- **ทูเร ติโต.** ยืนอยู่ ในที่ไกล
- **สมีเป ติโต.** ยืนอยู่ ในที่ใกล้

สามีปิโกกาสะ ที่ตั้งอันมีสิ่งของที่ตั้งอยู่ใกล้กัน

- **คงฺคายํ โฆโส วสติ.** คอกปสุสัตว์ ย่อมอยู่ ใกล้แม่น้ำคงคา
- **ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติเชตวเน.**
  พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ในวัดพระเชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี

เวสยิโกกาสะ ที่ตั้งอันเป็นที่อยู่ตามปกติ

- **อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ.** นก ท. ย่อมบินไป บนท้องฟ้า
- **ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ.** มนุษย์ ท. ย่อมเที่ยวไป บนแผ่นดิน
- **ชเลสุ มจฺฉา จรนฺติ.** ปลา ท. ย่อมเที่ยวไป ในน้ำ ท.
- **ปาเทสุ ปติโต.** ตกลงแล้ว ที่เท้า ท.
- **ปาปสฺมึ รมตี มโน.** ใจ ย่อมยินดี ในบาป
- **ปสนฺโน พุทฺธสาสเน.** เลื่อมใสแล้ว ในพระพุทธศาสนา
- **ปญฺญาย สาธุ.** ความยินดี ในปัญญา
- **วินเย นิปุโณ.** ผู้ชำนาญ ในพระวินัย
- **มาตริ สาธุ.** ความดี ในมารดา
- **ปิตริ นิปุโณ.** ความละเอียดอ่อน ในบิดา

พึงทราบว่า อาธาระทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งของกิริยาโดยตรง และโดยอ้อม

คาถา

กิริยา กตฺตุกมฺมานํ ยตฺถ โหติ ปติฏฺฐิตา
โอกาโสติ ปวุตฺโต โส จตุธา พฺยาปิกาทิโต.

พฺยาปิโก ติลขีราทิ กโฏ โอปสิเลสิโก
สามีปิโก ตุ คงฺคาทิ อากาโส วิสโย มโต.

กิริยาของกัตตุและกรรม ตั้งอยู่ในการกะใด การกะนั้น ท่านเรียกว่า “โอกาสะ” มี ๔ อย่าง มีพฺยาปิกะเป็นต้น

ติล (เมล็ดงา) และ **ขีร** (นมสด) เป็นต้น เป็นพฺยาปิกะ,
กฏ (เสื่อ) เป็นโอปสิเลสิกะ,
คงฺคา (แม่น้ำ) เป็นต้น เป็นสามีปิกะ,
อากาส (ท้องฟ้า) เป็นเวสยิกะ

๓๒๑. สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขิปติภูปสูตกุสเลหิ จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงฉัฏฐีวิภัตติ และ สัตตมีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิ ปติภู ปสูต และ กุสล ศัพท์

อุ. - **ควำ สามี, โคสุ สามี.** เจ้าของ แห่งโค ท., เจ้าของ ในโค ท.
- **ควำ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร.** ผู้เป็นใหญ่ แห่งโค ท., ผู้เป็นใหญ่ ในโค ท.
- **ควำ อธิปติ, โคสุ อธิปติ.** ผู้ปกครอง แห่งโค ท., ผู้ปกครอง ในโค ท.
- **ควำ ทายาโท, โคสุ ทายาโท.** ผู้รับมรดก แห่งโค ท., ผู้รับมรดก ในโค ท.

- **ควำ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ.** ผู้ดูแล แห่งโค ท., ผู้ดูแล ในโค ท.
- **ควำ ปติภู, โคสุ ปติภู.** ผู้เลี้ยงดู แห่งโค ท., ผู้เลี้ยงดู ในโค ท.
- **ควำ ปสูโต, โคสุ ปสูโต.** ผู้เกิด แห่งโค ท., ผู้เกิด ในโค ท.
- **ควำ กุสโล, โคสุ กุสโล.** ผู้ฉลาด แห่งโค ท., ผู้ฉลาด ในโค ท.

๓๒๒. นิทฺธารเณ จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงฉัฏฐีวิภัตติ และ สัตตมีวิภัตติ ในอรรถนิทธารณะ (ถอน)

นิทฺธารณ วิ. - **นีหริตฺวา ธารณำ นิทฺธารณำ.** การนำออกแล้ววางไว้ ชื่อว่า นิทธารณะ

นิทธารณะ คือ การทำสิ่งที่ยังไม่ปรากฏในกลุ่มใหญ่ ให้ปรากฏออกมา ๑ อย่าง โดย ชาติ คุณ กริยา และชื่อ

อุ. - **มนุสฺสานำ ขตฺติโย สูรตโม.** บรรดามนุษย์ ท. กษัตริย์ กล้าหาญที่สุด
- **มนุสฺเสสุ ขตฺติโย สูรตโม.** ในบรรดามนุษย์ ท. กษัตริย์ กล้าหาญที่สุด
- **กณฺหา คาวีนำ สมฺปนฺนขีรตมา.** บรรดาแม่โค ท. แม่โคสีดำ มีน้ำนมสมบูรณ์ที่สุด
- **กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมา.** ในบรรดาแม่โค ท. แม่โคสีดำ มีน้ำนมสมบูรณ์ที่สุด
- **อทฺธิกานำ ธาวนฺโต สีฆตโม.** บรรดานักเดินทาง ท. ผู้วิ่งไป เร็วที่สุด
- **อทฺธิเกสุ ธาวนฺโต สีฆตโม.** ในบรรดานักเดินทาง ท. ผู้วิ่งไป เร็วที่สุด
- **อายสฺมา อานนฺโท อรหตำ อญฺญตโร อโหสิ.**
  บรรดาพระอรหันต์ ท. ท่านพระอานนท์ผู้มีอายุ ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งแล้ว
- **อายสฺมา อานนฺโท อรหนฺเตสุ อญฺญตโร อโหสิ.**
  ท่านพระอานนท์ผู้มีอายุ ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งแล้ว ในบรรดาพระอรหันต์ ท.

๓๒๓. อนาทเร จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงฉัฏฐีวิภัตติ และ สัตตมีวิภัตติ ในอรรถอนาทระ (ไม่ใยดี)

อุ. - **อกามกานำ มาตาปิตูนำ รุทนฺตานำ ปพฺพชิ.**
เมื่อมารดาและบิดา ท. ผู้ไม่ปรารถนา ร้องไห้อยู่ (บุตร) บวชแล้ว

อกามเกสุ มาตาปิตูสุ รุทนฺเตสุ ปพฺพชิ.
ครั้นเมื่อมารดาและบิดา ท. ผู้ไม่ปรารถนา ร้องไห้อยู่ (บุตร) บวชแล้ว
(มารดาและบิดา เป็น อนาทริยะ, บุตร เป็น อนาทระ)

- **อาโกฏยนฺโต เต เนติ สิวิราชสฺส เปกฺขโต.**
เมื่อพระเจ้าสีพี (พระเวสสันดร) ทอดพระเนตรดูอยู่ (พราหมณ์ชูชก) โบยตีอยู่ ย่อมนำไป ซึ่งพระโอรสและพระธิดา ท. เหล่านั้น
- **มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย เปกฺขมาเน มหาชเน.**
ครั้นเมื่อมหาชน มองดูอยู่ ความตาย พาเอาแล้ว ย่อมไป

๓๒๔. กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ สตฺตมี. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถกัมมะ กรณะ และนิมิตตะ (เหตุ)

กมฺมตฺเถ ในอรรถกรรม

- **ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ.** ย่อมกราบไหว้ ซึ่งภิกษุ ท.
- **มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา.** จุมพิตแล้ว ซึ่งกระหม่อม
- **ปุริสสฺส พาหาสุ คเหตฺวา.** จับแล้ว ซึ่งแขน ท. ของบุรุษ

กรณตฺเถ ในอรรถกรณะ

- **หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ.** ย่อมเที่ยวไป เพื่อรับข้าว ด้วยมือ ท.
- **ปตฺเตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ.** ย่อมเที่ยวไป เพื่อรับข้าว ด้วยบาตร (ภาชนะ) ท.
- **ปเถสุ คจฺฉนฺติ.** ย่อมเดินไป ตามทาง ท.
- **โสปิ มํ อนุสาเสยฺย สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.**
  แม้บุคคลนั้น สามารถพร่สอน ซึ่งเรา, (เรา) จะน้อมรับ ด้วยกระหม่อม

นิมิตฺตตฺเถ ในอรรถเหตุ

- **ทีปิ จมฺเมสุ หญฺญเต.** เสือเหลือง ย่อมถูกฆ่า เพราะหนัง ท.
- **กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต.** ช้าง ย่อมถูกฆ่า เพราะงา ท.
- **อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี.** ผู้มีปกติเห็นซึ่งภัย เพราะความผิด ท. เพียงเล็กน้อย
- **สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํ.** เป็นปาจิตตีย์ เพราะกล่าวมุสาด้วยความรู้ตัว
  หมายถึง มีมุสาวทเป็นเหตุ เป็นปัจจัย

๓๒๕. สมฺปทาเน จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถสัมปทานะด้วย

- **สเม ทินฺนํ มหปฺผลํ.** (ทาน อันเธอ) ถวายแล้ว แก่สงฆ์ เป็นทานอันมีผลมาก
- **สเม โคตมิ เทหิ.** ดูก่อนโคตมี (เธอ) จงถวาย (ซึ่งทาน) แก่สงฆ์
- **สเม เต ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ.**
  (เมื่อทาน) อันเธอ ถวายแล้ว แก่สงฆ์ เราด้วยนั่นเทียว จักเป็นผู้อันเธอบูชาแล้ว
- **ยา ปลาลมยํ มาลํ นารี ทตฺวาน เจติเย**
  อลตฺถ กญฺจนมยํ มาลํ โพชฺฌงฺคิกญฺจ สา.
  หญิงใด ถวายแล้ว ซึ่งมาลัย อันสำเร็จแล้วด้วยฟาง แก่พระเจดีย์
  หญิงนั้น ได้รับแล้ว ซึ่งมาลัย อันสำเร็จแล้วด้วยทองด้วย อันเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ด้วย

๓๒๖. ปญฺจมฺยตฺเถ จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถปัญจมีด้วย

- **กทลีสุ คเช รกฺขนฺติ.** ย่อมรักษา ซึ่งช้าง ท. จากต้นกล้วย ท.

๓๒๗. กาลภาเวสุ จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถกาละ และภาวลักขณะ

กาละ คือ ช่วงเวลากระพริบตา หนึ่งขณะ ช่วงระยะเวลา ชั่วครู่ และ ช่วงเวลาเช้า เป็นต้น
ภาวลักขณะ คือ เกิดกิริยาอันเป็นเหตุการณ์ ๒ อย่าง พร้อมกัน

กาเล ในอรรถช่วงกาลเวลา

- **ปพฺพณฺหสมเย คโต.** (เขา) ไปแล้ว ในเวลาเช้า (ในสมัยอันเป็นเบื้องต้นแห่งวัน)
- **สายนฺหสมเย อาคโต.** (เขา) มาแล้ว ในเวลาเย็น (ในสมัยอันเป็นที่สิ้นไปแห่งวัน)
- **อกาเล วสฺสติ ตสฺส.** (ในแว่นแคว้นของพระราชา) พระองค์นั้น (ฝน) ย่อมตก นอกฤดูกาล
- **กาเล ตสฺส น วสฺสติ.** (ในแว่นแคว้นของพระราชา) พระองค์นั้น (ฝน) ย่อมไม่ตก ในฤดูกาล
- **ผุสฺสมาสมฺหา ตีสุ มาเสสุ เวสาขมาโส.** เดือนเวสาขะ (เดือน ๖) (มีอยู่) ในเดือน ท. ๓ จากเดือนผุสสะ (เดือนยี่)
- **อิโต สตสหสฺสมฺหิ กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา.** พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีปัญญาจักษุ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในกาล ๑ แสนกัป จากกัปนี้

ภาวลกฺขเณ ในอรรถภาวลักขณะ เกิดเหตุการณ์ ๒ อย่าง พร้อมกัน

- **ภิกฺขุสํเฆสุ โภชียยมาเนสุ คโต.** เมื่อภิกษุสงฆ์ ท. อันบุคคลให้ฉันอยู่ (เขา) ไปแล้ว
- **ภิกฺขุสํเฆสุ ภุตฺเตสุ อาคโต.** เมื่อภิกษุสงฆ์ ฉันแล้ว (เขา) มาแล้ว
- **โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต.** เมื่อแม่โค ท. อันบุคคลรีดนมอยู่ (เขา) ไปแล้ว
- **โคสุ ทุทฺธาสุ อาคโต.** เมื่อแม่โค ท. อันบุคคลรีดนมแล้ว (เขา) มาแล้ว
- **ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสตฺเต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ.** ดูก่อนสารีบุตร เมื่อพระโพธิสัตว์ ประสูติอยู่แล ๑ หมื่นโลกธาตุนี้ สะเทือนแล้ว เลื่อนลั่นแล้ว หวั่นไหวแล้ว
- **ปาสาณา สกฺขรา เจว กรลา ขาณุกณฺฏกา**
  สพฺเพ มคฺคา วิวชฺเชนฺติ คจฺฉนฺเต โลกนายเก.
  เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ทรงแนะนำซึ่งชาวโลก เสด็จไปอยู่ ก้อนหิน ท. ด้วย ก้อนกรวด ท. ด้วย เศษกระเบื้อง ท. ด้วย ตอและหนาม ท. ทั้งปวง ด้วยนั่นเทียว ย่อมหลีกออก จากหนทาง

๓๒๘. **อุปาธฺยาธิกิสฺสรวจเน.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ลงสัตตมีวิภัตติ ในการกล่าวอรรถยิ่งและเป็นใหญ่ ในที่ประกอบด้วย อุป และ อธิ อุปสัค

อธิกวจเน ในการกล่าวอรรถว่า ยิ่ง มาก

- **อุป ขาริยํ โทโณ.** ใน ๑ ขารี ทะนาน มีมากกว่า (๑๖ ทะนาน เป็น ๑ ขารี)
- **อุป นิกฺเข กหาปณํ.** ใน ๑ นิกขะ กหาปณะ (กษาปณ์) มีมากกว่า
- **อธิ เทเวสุ พุทฺโธ.** ในเทพทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า ยิ่งกว่า

สมฺมุติอุปฺปตฺติวิสุทฺธิเทวสงฺขาเตหิ ติวิเธหิปิ เทเวหิ สพฺพญฺญู พุทฺโธว อธิโกติ อตฺโถ.
มีอรรถว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้า เป็นผู้ยิ่ง กว่าเทพ ท. แม้ทั้ง ๓ ประการ กล่าวคือ สมมุติเทพ อุปปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ

อิสฺสรวจเน ในการกล่าวอรรถว่า เป็นใหญ่

- **อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา**. ชาวเมืองปัญจาละ ท. มีพระเจ้าพรหมทัต เป็นผู้ปกครอง
  พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลาติ อตฺโถ.
  มีอรรถว่า ชาวเมืองปัญจาละ ท. มีพระเจ้าพรหมทัต เป็นใหญ่

๓๒๙. **มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา จ.** (๓ บท, วิภัตติวิธิสูตร)
ลงตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในอรรถมัณฑิตะ (ผ่องใส) และอุสสุกกะ (พยายาม) ด้วย

- **ญาเณน ปสนฺโน สปฺปุริโส**. สัปบุรุษ ผู้ผ่องใสแล้ว ด้วยปัญญาญาณ
- **ญาณสฺมึ ปสนฺโน สปฺปุริโส**. สัปบุรุษ ผู้ผ่องใสแล้ว ในปัญญาญาณ
- **ญาเณน อุสฺสุกฺโก สปฺปุริโส**. สัปบุรุษ ผู้พยายามแล้ว ด้วยปัญญาญาณ
- **ญาณสฺมึ อุสฺสุกฺโก สปฺปุริโส**. สัปบุรุษ ผู้พยายามแล้ว ในปัญญาญาณ

สรุป สัตตมีวิภัตยัตถเภทะ

กสฺมึ อตฺเถ สัตตมี. สัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถอะไรบ้าง ? ลงในอรรถ ๙ อย่าง คือ

๑. **โอกาสะ** ๔ อย่าง ได้แก่
  ๑.๑. **พฺยาปิโกกาสะ** เป็นที่แผ่ไปทั่วถึงของสิ่งอาศัย
  ๑.๒. **โอปสิเลสิโกกาสะ** ที่ตั้งอันติดแนบแน่น
  ๑.๓. **สามีปิโกกาสะ** ที่ตั้งอันอยู่ใกล้
  ๑.๔. **เวสยิโกกาสะ** เป็นที่อาศัยอยู่ตามปกติ
๒. **ทุติยัตถะ** มีอรรถทุติยา
๓. **ตติยัตถะ** มีอรรถตติยา ๒ อย่าง คือ กรณะ และ กัตตุ
๔. **ปัญจมิยัตถะ** มีอรรถปัญจมี
๕. **สัตตมิยัตถะ** มีอรรถสัตตมี

จบ การกกัณฑ์ ที่ ๓

สรุป การกะ
โดยย่อ ๖ โดยพิสดาร ๒๖

การกำ ฉพฺพิธำ สญฺญา- วสา ฉพฺพีสตีวิธำ
ปเภทา สตฺตธา กมฺมำ กตฺตา ปญฺจวิโธ ภเว.
กรณำ ทุวิธำ โหติ สมฺปทานำ ติธา มตำ
อปาทานำ ปญฺจวิธำ อาธาโร ตุ จตุพฺพิโธ.

การกะ ว่าโดยชื่อมี ๖ ว่าโดยประเภทมี ๒๖ คือ กัมมการกะ ๗, กัตตุการกะ ๕, กรณการกะ ๒, สัมปทานการกะ ๓, อปาทานการกะ ๕, โอกาสการกะ ๔

การกะโดยชื่อ ๖

๑. **กัมมการกะ** กิริยาปาปุณนสัตติ (๗)
ปฐมาวิภัตติ และ ทุติยาวิภัตติ สามารถดึงกิริยาให้เข้ามาหา (ปฐมากรรม ทุติยากรรม)

๒. **กัตตุการกะ** กิริยานิปผาทนสัตติ (๕)
ปฐมาวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ สามารถทำกิริยาให้สำเร็จโดยตรง (ปฐมากัตตา ตติยากัตตา)

๓. **กรณการกะ** กิริยาสาธกตมสัตติ (๒)
ตติยาวิภัตติ สามารถเป็นเครื่องช่วยทำกิริยาให้สำเร็จยิ่งขึ้น (ตติยากรณะ)

๔. **สัมปทานการกะ** กิริยาวัตถุปฏิคคาหกสัตติ (๓)
จตุตถีวิภัตติ สามารถรับสิ่งของจากกิริยา (จตุตถีสัมปทาน)

๕. **อปาทานการกะ** กิริยาอปคมนสัตติ (๕)
ปัญจมีวิภัตติ สามารถผลักกิริยาออกไปจากตน (ปัญจมีอปาทาน)

๖. **โอกาสการกะ** กิริยาปติฏฐาปนสัตติ (๔)
สัตตมีวิภัตติ สามารถเป็นที่ตั้งและเป็นกาลเวลาของกิริยา (สัตตมีโอกาสะ อาธาระ อธิกรณะ)

การกะโดยประเภท ๒๖

๑. กัมมการกะ ๗

กัมมการกะ คือ **กิริยาปาปุณนสัตติ** สามารถดึงกิริยาให้มาหา มี ๗ อย่าง ได้แก่

๑. **นิพพัตตนียกรรม** หรือ **นิพพัตติกรรม** กรรมที่เป็นผลอันเกิดขึ้น
เช่น (อาหาโร) **สุขำ ชนยติ.**
อาหาร ยังความสุข ย่อมให้เกิดขึ้น

๒. **วิกรณียกรรม** หรือ **วิกติกรรม** กรรมที่แปรรูปแล้ว
เช่น (มนุสฺโส) **กฏฺฐำ องฺคารำ กโรติ.**
มนุษย์ ย่อมกระทำ ซึ่งฟืน ให้เป็นถ่าน

๓. **ปาปณียกรรม** หรือ **สัมปาปุณียกรรม** กรรมที่กิริยามุ่งไปหา
เช่น (เทวทตฺโต) **นิเวสนำ ปวิสติ.**
นายเทวทัต ย่อมเข้าไป สู่ที่อยู่

๔. **กถิตกรรม** หรือ **ปธานกรรม** กรรมที่กิริยากล่าวก่อน

เช่น **ยญฺญทตฺตุ กมฺพลํ ยาจเต** (พฺราหฺมโณ).

พราหมณ์ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายยัญญทัต

๕. **อกถิตกรรม** หรือ **อปธานกรรม** กรรมที่กิริยากล่าวภายหลัง

เช่น (อชปาโล) **อชํ คามํ เนติ**.

คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

๖. **อภิหิตกรรม** หรือ **วุตตกรรม** กรรมที่กิริยากล่าว (มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)

เช่น **สูเทน โอทโน ปจฺจเต**.

ข้าว อันพ่อครัว ย่อมหุง (ปฐมาที่เป็นประธานในประโยคกรรม)

๗. **การิตกรรม** กรรมของการิตปัจจัย

เช่น **สิสฺสํ ธมฺมํ โพเธติ อาจริโย**.

อาจารย์ ยังศิษย์ ย่อมให้รู้ ซึ่งธรรม

๒. กัตตุการกะ ๕

กัตตุการกะ คือ **กิริยานิปผาทนสัตติ** สามารถทำกิริยาให้สำเร็จได้โดยตรง มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. **สุทธกัตตา** หรือ **สยกัตตา** กัตตาล้วนๆ แม้ไม่มีวิเสสนะก็ทำกิริยาได้เอง

เช่น **สูโท โอทนํ ปจติ**.

พ่อครัว ย่อมหุง ซึ่งข้าว

๒. **เหตุกัตตา** กัตตาที่ใช้ให้ผู้อื่นทำกิริยา

เช่น **สามิโก สูทํ โอทนํ ปาเจติ**.

เจ้านาย สั่งพ่อครัว ย่อมให้หุง ซึ่งข้าว

๓. **กัมมกัตตา** กัตตาที่เป็นกรรมสำเร็จเอง

เช่น **สยํ ปจฺจเต โอทโน**.

ข้าว ย่อมสุก เอง

๔. **อภิหิตกัตตา** หรือ **วุตตกัตตา** กัตตาที่ถูกกิริยากล่าว (มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)

เช่น **กฏุ กโรติ เทวทตฺโต**.

นายเทวทัต ย่อมกระทำ (ทอ) ซึ่งเสื่อ

๕. **อนภิหิตกัตตา** หรือ **อวุตตกัตตา** กัตตาที่ไม่ถูกกิริยากล่าว (ไม่มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)

เช่น **พุทฺเธน เทสิโต ธมฺโม**.

พระธรรม อันพระพุทธเจ้า ทรงแสดงแล้ว

๓. กรณการกะ ๒

กรณการกะ คือ **กิริยาสาธกตมสัตติ** สามารถเป็นอุปกรณ์ช่วยทำกิริยาให้สำเร็จดียิ่งขึ้น มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑. **อัชฌัตติกกรณะ** เครื่องมือภายในร่างกาย

เช่น **กาโร หตฺเถน กมฺมํ กโรติ**.

นายช่าง ย่อมกระทำ ซึ่งงาน ด้วยมือ

จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ.
ย่อมเห็น ซึ่งรูป ด้วยตา

๒. **พาหิรกรณะ** เครื่องมือนอกร่างกาย
เช่น **กสโก ทาตฺเตน วีหโย ลุนาติ.**
ชาวนา ย่อมเกี่ยว ซึ่งข้าวเปลือกทั้งหลาย ด้วยเคียว

๔. สัมปทานการกะ ๓

สัมปทานการกะ คือ **กิริยาวัตถุปฏิคคาหกสัตติ** สามารถรับสิ่งของจากกิริยา มี ๓ อย่าง ได้แก่

๑. **อนิรากรณสัมปทานะ** หรือ **อนิวารณะ** ผู้รับไม่ได้ห้าม
เช่น **ปุริโส โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติ.**
บุรุษ ย่อมถวาย ซึ่งน้ำ แก่ต้นโพธิ์ (เพื่อบูชา)

๒. **อัชเฌสนสัมปทานะ** หรือ **อาราธนะ** ผู้รับวิงวอน
เช่น **เสฏฺฐี ยาจกานํ ธนํ ททาติ.**
เศรษฐี ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่ผู้ขอทั้งหลาย

๓. **อนุมติสัมปทานะ** หรือ **อัพภนุญญะ** ผู้รับอนุญาต
เช่น **คหปติ ภิกฺขุสฺส จีวรํ เทติ.**
คฤหบดี ย่อมถวาย ซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

๕. อปาทานการกะ ๕

อปาทานการกะ คือ **กิริยาอปคมนสัตติ** สามารถผลักกิริยาออกไปจากตน มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. **นิทฺทิฏฐวิสยาปาทานะ** แดนที่ควรหลีกออก
เช่น **คามา อเปนฺติ มุนโย.**
พระมุนีทั้งหลาย ย่อมหลีกออก จากหมู่บ้าน

๒. **อุปาตตวิสยาปาทานะ** แดนออกจากที่เคยอยู่
เช่น **วลาหกา วิชฺโชตเต วิชฺชุ.**
สายฟ้า ย่อมสว่าง จากก้อนเมฆ

๓. **อนุเมยยวิสยาปาทานะ** แดนหลีกออกที่อนุมานว่ายิ่งกว่า
เช่น **มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปา.**
ชาวมถุราทั้งหลาย มีรูปงาม กว่าชาวปาฏลีบุตรทั้งหลาย

๔. **จลาปาทานะ** แดนหลีกออกที่เคลื่อนที่ไป
เช่น **ธวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสธารี.**
ควาญช้าง ตกแล้ว จากช้าง ตัววิ่งไปอยู่

๕. **อจลาปาทานะ** แดนหลีกออกที่ไม่เคลื่อนที่
เช่น **ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจรา.**
พรานป่าทั้งหลาย ย่อมลง จากภูเขา

๖. โอกาสการกะ ๔

โอกาสการกะ คือ **กิริยาปติฏฐาปนสัตติ** สามารถเป็นที่ตั้งและกาลเวลาของกิริยา มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. **พฺยาปิโกกาสะ** หรือ **พฺยาปิกาธาระ** หรือ **พฺยาปิกาธิกรณะ** เป็นที่แผ่ไปทั่วถึงของสิ่งอาศัย
เช่น **ติเลสุ ติลํ อตฺถิ.**
น้ำมันงา มีอยู่ ในเมล็ดงาทั้งหลาย

๒. **โอปสิเลสิโกกาสะ** หรือ **โอปสิเลสิกาธาระ หรือ โอปสิเลสิกาธิกรณะ** ที่ตั้งอันติดแนบแน่น
เช่น **อาสเน นิสินฺโน ภิกฺขุสฺโม.**
พระภิกษุสงฆ์ นั่งแล้ว บนอาสนะ

๓. **สามีปิโกกาสะ** หรือ **สามีปิกาธาระ** หรือ **สามีปิกาธิกรณะ** ที่ตั้งอันอยู่ใกล้
เช่น **คงฺคายํ โฆโส วสติ.**
คอกปสุสัตว์ ย่อมอยู่ ใกล้แม่น้ำ

๔. **เวสยิโกกาสะ** หรือ **เวสยิกาธาระ** หรือ **เวสยิกาธิกรณะ** เป็นที่อาศัยอยู่ตามปกติ
เช่น **ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ.**
มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไป บนแผ่นดินทั้งหลาย

การกะโดยสงเคราะห์

การกะ ๒ (นัยที่ ๑)

๑. **มุขฺยการกะ** ผู้ทำกิริยาให้สำเร็จโดยตรง ได้แก่ กัตตุการกะ (ปฐมา ตติยา)
๒. **อุปจารการกะ** ผู้ช่วยทำให้กิริยาสำเร็จโดยอ้อม ได้แก่ กัมมการกะ กรณการกะ สัมปทานการกะ อปาทานการกะ โอกาสการกะ

การกะ ๒ (นัยที่ ๒)

๑. **สภาวการกะ** การกะตามสภาพที่มีอยู่จริง (ตามปกติ)
เช่น **จกฺขุ รูปํ ปสฺสติ.** ตา ย่อมเห็น ซึ่งรูป
โสตํ สทฺทํ สุณาติ. หู ย่อมได้ยิน ซึ่งเสียง

๒. **ปริกัปปการกะ** การกะที่ให้เป็นไปตามประสงค์
เช่น **สุวณฺณกาโร สุวณฺณํ เกยูรํ กฏกํ วา กโรติ.**
ช่างทอง ย่อมกระทำ ซึ่งทอง ให้เป็นนกยูงบ้าง กำไลบ้าง

ชื่อวิภัตติ ๘

ปจฺจตฺตมุปโยคญฺจ กรณํ สมฺปทานิยํ
นิสฺสกฺกํ สามิวจนํ ภุมฺมาลปนมฏฺฐมํ.

๑.	**ปจฺจตฺตํ**	ปฐมาวิภัตติ	เป็นใหญ่เฉพราะตน เป็นประธาน
๒.	**อุปโยคํ**	ทุติยาวิภัตติ	ให้กิริยาเข้าถึง
๓.	**กรณํ**	ติติยาวิภัตติ	เครื่องมือช่วยทำกิริยา
๔.	**สมฺปทานิยํ**	จตุตถีวิภัตติ	ผู้รับจากกิริยา

๕.	**นิสฺสกฺกํ**	ปัญจมีวิภัตติ	เขตที่กิริยาสละ หลีก เว้น
๖.	**สามิวจนํ**	ฉัฏฐีวิภัตติ	เจ้าของ
๗.	**ภุมฺมํ**	สัตตมีวิภัตติ	สถานที่และกาลเวลาของกิริยา
๘.	**อาลปนํ**	อาลปนะวิภัตติ	คำเรียกให้รู้ตัว

วิภัตติในอรรถวิภัตติอื่น

๑.	**ปฐมาวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ลิงค์, อาลปนะ, กัตตา, กรรม
๒.	**ทุติยาวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ตติยา, ฉัฏฐี, สัตตมี
๓.	**ตติยาวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ปฐมา, ทุติยา, ปัญจมี, สัตตมี
๔.	**จตุตถีวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ทุติยา, สัตตมี
๕.	**ปัญจมีวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ทุติยา, ตติยา, สัตตมี
๖.	**ฉัฏฐีวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ทุติยา, ตติยา, ปัญจมี, สัตตมี
๗.	**สัตตมีวิภัตติ**	ลงในอรรถ	ปฐมา, ทุติยา, ตติยา, จตุตถี, ปัญจมี

รวมอรรถวิภัตตินาม

วิภัตยัตถสังคหะ รวมอรรถวิภัตตินาม					
ลำดับ	เอก	พหุ	อรรถใหญ่	อรรย่อย	คำแปล
ปฐมา	**สิ**	**โย**	ลิงคัตถะ ๙	สุทธนาม	แปลเท่ากับปกติลิงค์
				รุฬหีนาม	
				สัพพนาม	
				อุปสัค	
				นิบาต	
				สมาส	
				ตัทธิต	
				กิตก์	
				สังขยา	
			สยกัตตา		อันว่า (อ., อ. ท.)
			เหตุกัตตา		อันว่า (อ., อ. ท.)
			อภิหิตกรรม		อันว่า (อ., อ. ท.)
			อาลปนะ		แน่ ดูก่อน ข้าแต่ นี่ (ท.)
ทุติยา	**อำ**	**โย**	กรรม ๘	นิพพัตนียกรรม	
				วิกรณียกรรม	
				สัมปาปุณียกรรม	
				อิจฉิตกรรม	
				อนิจฉิตกรรม	
				กถิตกรรม	
				อกถิตกรรม	
				การิตกรรม	
			อัจจันตสังโยคะ ๒	กาละ	
				อัทธะ	
			กัมมัปปวจนียะ ๒	อุปสัคคโยคะ	

				นิบาตโยคะ	
			กรณะ		
			สามีสัมพันธะ		
			อาธาระ		
ตติยา	**นา**	**หิ**	กรณะ		
			อนภิหิตกัตตา		
			อิตถัมภูตักขานะ		
			กฺริยาปวัคคะ		
			ปุพพาทิโยคะ		
			กาลัทธานะ		
			สหาทิโยคะ		
			เหตฺวัตถะ		
			อังวิการะ		
			วิเสสนะ		
			ปัจจัตตะ		
			กรรม		
			อปาทานะ		
			อาธาระ		
จตุตถี	**ส**	**นำ**	สัมปทานะ ๓	อนิวารณะ	
				อัชเฌสนะ	
				อนุมติ	
			สิลาฆาทิ ๑๓	สิลาฆาทิโยคะ	
				โกธาทิโยคะ	
				ราธิกขโยคะ	
				ปัจจาสุณ...ปุพพกัตตา	
				โรจนัตถโยคะ	
				ตทัตถะ	

				ตุมัตถะ	
				อลมัตถะ	
				มัญญติโยคะ	
				คตฺยัตถกัมมะ	
				อาสีสนัตถะ	
				สัมมุติโยคะ	
			นโมโยคาทิ		
			ภาววาจี		
			อาธาระ		
ปัญจมี	สฺมา	หิ	ปาทานะ ๘	นิททิฏฐวิสยะ	
				อุปาตตวิสยะ	
				อนุเมยยวิสยะ	
				จลาปาทานะ	
				อจลาปาทานะ	
			รักขณัตถะ		
			อทัสสนะ		
			ทูรันติกัทธาทิ ๒๐		
			การณัตถะ		
ฉัฏฐี	ส	นำ	สัมพันธะ ๓	วิเสสนะ ๑๐	
				ฐานี	
				อาคมี	
			สามี		
			ตัพพรุชาทิโยคะ		
			กรรม		
			กรณะ		
			อปาทานะ		
			อาธาระ		

สัตตมี	สฺมึ	สุ	โอกาสะ ๔	พฺยาปิกะ	
				โอปสิเลสิกะ	
				สามีปิกะ	
				เวสยิกะ	
			สามิสสราทิโยคะ		
			นิทธารณะ		
			อนาทระ		
			กรรม		
			กรณะ		
			นิมิตตัตถะ		
			สัมปทานะ		
			อปาทานะ		
			กาละ		
			ภาวลักขณะ		
			อธิกวจนะ		
			อิสสรวจนะ		
			มัณฑิตะ		
			อุสสุกกะ		

จบ การกกัณฑ์ ที่ ๓